

Boogkerk

Liefde, seks en relaties

handreiking om elkaar met alle verschillen
in het licht van Gods goede nieuws
in liefde te aanvaarden

Woord vooraf

Geliefde broers en zussen in Christus,

Als levende stenen zijn we aan elkaar gegeven en worden we opgebouwd tot een geestelijke tempel. Jezus' leerling Petrus schrijft daarover in hoofdstuk 2 van zijn eerste brief. Samen vormen we een gebouw waarin hemel en aarde elkaar raken. Daarbij gaat het keer op keer om *levende* stenen, en een *geestelijke* tempel. Daarom hebben we als kerkenraad en gemeente samen zeven bouwstenen geformuleerd om duidelijk te maken: zo willen we graag zijn en deze kant willen we graag op.

	Jezus Christus staat centraal: wat Hij doet bepaalt wat wij doen, met vallen en opstaan
	We vormen een warm thuis voor iedereen, wat je generatie, situatie, huidskleur of oriëntatie ook is
	Op zondag en doordeweeks ontmoeten we elkaar en oefenen we als leerlingen van Jezus in de kracht van Gods Geest
	De aarde is van God: we gaan er dankbaar en zorgzaam mee om
	We werken vanuit gedeeld en dienstbaar leiderschap, dat gekenmerkt wordt door heldere communicatie
	We zijn beste burens in woorden en daden: de nood van de wereld bepaalt de agenda van de kerk
	Er is verbondenheid tussen de generaties en daarbinnen prioriteit voor de jongere generaties

1

Deze zeven bouwstenen hebben de zeven kleuren van de regenboog gekregen. De regenboog is een teken van Gods trouw aan de mensen, de aarde en alles wat Hij geschapen heeft. Het is ook een teken van hoop in de gebrokenheid van het bestaan. De naam van onze Boogkerk wordt er geregeld mee geassocieerd. En tot slot staat de regenboog in onze samenleving symbool voor de veelkleurigheid aan seksuele oriëntaties.

Voor deze handreiking zijn de eerste twee kleuren, de eerste twee bouwstenen het belangrijkste. Je bent uitgenodigd om je te laten meenemen in deze visie op de veelkleurigheid van seksuele oriëntaties: zo willen we daar in Christus graag naar kijken, onderweg naar Gods komende koninkrijk. Daarom bidden we om een Geest van eenheid en eenvoud, zodat we elkaar ondanks alle verschillen die er zijn, kunnen aanvaarden in het licht van Gods liefde.

Wie weinig tijd heeft of niet zo van een lang betoog houdt, kan gelijk doorbladeren naar de samenvatting van deze handreiking in hoofdstuk 6. In hoofdstuk 5 staat het één en ander te lezen over LHBTI+ en huwelijk: dit deel vraagt om meer onderbouwing dan nu het geval is. Die onderbouwing wordt – als de Heer het wil – gegeven in een tweede versie van deze handreiking, in 2023.

De kerkenraad van de Boogkerk
Amersfoort, december 2022

1. Waar te beginnen?

‘Ik droom van een kerk die tot in haar diepste vezels gastvrij, liefdevol en genadig en inclusief is, die leert om het grondig oneens te zijn en zo te laten zien wat liefde voor de ander is.’

(Justin Welby, Aartsbisschop van Canterbury, maart 2021)

Inleiding

Waar begint voor jou het verhaal over LHBTI+? Ken je persoonlijk mensen die lesbienne zijn of homo, biseksueel, transgender of interseksueel? En hoe denk je, voel je, handel je als het over vragen gaat van liefde, seks en relaties tussen twee mensen van hetzelfde geslacht? Hebben zij volgens jou dezelfde rechten en plichten als het gaat om de manier waarop zij uitdrukking geven aan hun liefde? Of heb je je bedenkingen bij twee mannen of twee vrouwen die met elkaar getrouwd zijn of op een andere manier als partners met elkaar verbonden zijn?

De Bijbel

Een stap verder: het kan zijn dat je zelf bedenkingen hebt bij twee mannen of twee vrouwen die een seksuele relatie hebben, of dat je mensen kent die deze bedenkingen hebben. Dat kan het geval zijn, omdat volgens jouzelf of die ander de Bijbel zo’n seksuele relatie afkeurt.

Volgens veel christenen doet de Bijbel in het debat over LHBTI+ een aantal fundamentele uitspraken, waardoor seksuele relaties en seksuele handelingen tussen mensen van hetzelfde geslacht niet toegestaan zijn.

Nu is de vraag waar je begint. Begin je bij de Bijbel? Lees jij of lezen anderen daarin een verbod op homoseksuele handelingen? Of heb jij of hebben die anderen, op basis van opvoeding, traditie, cultuur en/of eigen opvatting, al een overtuiging gevormd dat homoseksuele handelingen afwijkend of tegennatuurlijk of zondig zijn en lees jij of lezen zij de Bijbel in dat licht?

Vergelijk het met je mooie, nieuwe, rode auto. Opeens zie je die auto overal om je heen rijden en overal geparkeerd staan. Zijn er opeens veel meer van die auto’s of zie jij ze opeens omdat je er zelf één hebt?

Hermeneutiek

Dit soort vragen is onderdeel van de hermeneutiek: de wetenschappelijke reflectie op het menselijk verstaan. Hoe komen wij aan kennis? Hoe verwerken wij die? Wat is leidend in ons verstand en ons gevoel? En welke rol speelt onze waarneming? Een bekend voorbeeld: ‘De zon gaat op.’ Zo heb je dat geleerd als klein kind. En je accepteert, als je groter wordt, dat de zon niet opgaat, maar dat de aarde ‘jouw’ kant naar de zon draait. Toch blijf je zeggen: ‘De zon gaat op.’

Met de opkomst van de hermeneutiek zijn we ons meer bewust geworden van ons menselijk proces van verstaan. We waren vroeger meer geneigd dit verstaan als een lineair proces te zien: je hoort iets, ontdekt iets, leest iets en vervolgens gebruik je dit in je oordeelsvorming. Concreet: je leest in de Bijbel dat homoseksualiteit gruwelijk is (wat overigens net zomin in de Bijbel staat als dat Eva een appel at). En wanneer twee mensen van gelijk geslacht met elkaar verder willen, dan keur je dat op grond daarvan af.

Meer en meer ontdekken we dat het proces van ons verstaan meer circulair is: je vormt een overtuiging, die beïnvloedt wat je hoort, ontdekt, leest, en dat beïnvloedt je overtuiging, waarop je andere informatie hoort, ontdekt en leest, en je overtuiging bijstelt (denk aan de zon die opkomt of je mooie, nieuwe, rode auto die je opeens overal tegenkomt), en met andere ogen leest wat je vroeger hoorde, ontdekte en las.¹ Daarmee is nadrukkelijk niet gezegd dat ons verstaan steeds beter wordt. Maar het betekent wel dat ons verstaan aan behoorlijke veranderingen onderhevig kan zijn. Denk alleen al aan slavernij, de vorm en beweging van de aarde, de rol van de vrouw, het eten van vlees, of je denken over LHBTI+.

Veel mensen veranderen hun opvatting ten aanzien van LHBTI+ wanneer iemand in hun directe omgeving een LHBTI+-oriëntatie blijkt te hebben, en vooral wanneer het een eigen kind betreft. Dat wordt wel eens gezien als een teken van zwakte. Maar denk dan nog even terug aan de opkomende zon. Waarom zou het zwak zijn om je opvatting bij te stellen?

Vervolg

Bij het vormen van overtuigingen over LHBTI+ is een belangrijke vraag: wat staat er in de Bijbel? Maar daaraan vooraf gaat de bredere vraag waar de Bijbel überhaupt om draait. En ook: wat valt er te zeggen over onze overtuiging ten aanzien van LHBTI+ waarmee wij de Bijbel lezen?

Daarmee wordt helder waarover de volgende drie hoofdstukken gaan. Hoofdstuk 2 gaat over de centrale boodschap van de Bijbel. Hoofdstuk 3 gaat over de vraag wat de huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek is ten aanzien van LHBTI+. Hoofdstuk 4 bevat een visie op de verbinding van wat we gevonden hebben in hoofdstuk 2 en 3. Tot slot bevat hoofdstuk 5 een handreiking voor de praktische consequenties van wat in de voorgaande vier hoofdstukken aan de orde geweest is.

¹ Voor wie hierover meer wil lezen: zie Hans de Knijff, *Sleutel en slot*. Achterin dit boek waarschuwt De Knijff, 'dat de sleutel, die een hermeneutische vraagstelling dient te zijn om de toegang tot de bijbel te ontsluiten, gemakkelijk kan worden tot een slot, dat die toegang afsluit. In feite is dat het probleem van alle tijden: wij hebben in de historie van de uitlegging gezien, dat in meerdere of mindere mate al de "richtingen" in de hermeneutiek de mens van een bepaalde tijd een toegang tot de bijbel verschaften en een nieuw licht op de bijbel wierpen maar evenzeer andere aspecten van die bijbelse boodschap verduisterden' (blz. 169).

Van recenter datum en veel uitgebreider, maar niet minder toegankelijk, is het werk van Arie Zwiep, *Tussen tekst en lezer* (2 delen).

2. Liefde

Tweeduizend jaar geleden werd de wereld voor eens en altijd veranderd door een man die Jezus van Nazaret werd genoemd. Geboren in de meest armoedige omstandigheden die je je maar kunt voorstellen wijdde Hij zijn leven toe aan het dienen van anderen. Hij ging om met buitenbeentjes en zondaars. Hij voelde mee met mensen die honger hadden of ziek waren. Hij preekte over Gods plannen voor onze toekomst, maar zelfs nog meer over genade, nederigheid en vergeving in het hier en nu. Zijn volgelingen riepen Hem terecht uit tot koning, maar toch was Hij degene die hun voeten waste.

(Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 293)

Woord van God

Voor veel mensen is de Bijbel het Woord van God. In de theologie zijn daarover talloze debatten gevoerd. Deze debatten hebben in ieder geval twee eenzijdigheden aan het licht gebracht. Die eenzijdigheden zijn niet bevorderlijk voor de gezonde ruimte en de frisse lucht die we nodig hebben om bij verschil van inzicht elkaar in liefde te aanvaarden.

De eerste eenzijdigheid is een gelijkstelling tussen Bijbel en Woord van God. Daarmee ontstaat een massieve opvatting die wel wordt aangeduid als ‘fundamentalistisch’. De suggestie wordt gewekt dat je een vers uit de Bijbel kunt citeren om jouw positie neer te zetten als het Woord van God in die situatie. In talloze theologische debatten en kerkelijke keuzes is dat gebeurd en gebeurt dat. Ook in gesprekken over LHBTI+ gebeurt dit met enige regelmaat. Als jij deze positie inneemt, dan geef je je gesprekspartner het ongemakkelijke gevoel dat jij God aan je kant hebt, en de ander per consequentie niet helemaal of helemaal niet. Jij de waarheid, en de ander? De leugen? Jij goed, de ander fout?

Van de weeromstuit hebben we de neiging om in de andere eenzijdigheid te vervallen. Dan wordt de Bijbel het woord van mensen. Deze positie wordt wel aangeduid als ‘relativistisch’, en leidt ook tot problemen. Je kunt dan nauwelijks meer een vers uit de Bijbel citeren, want die teksten zijn zo sterk door tijd, cultuur en persoonlijke voorkeur gekleurd, dat ze vaak niet meer van toepassing zijn op ons leven hier en nu. Als jij die positie inneemt, dan geef je je gesprekspartner het ongemakkelijke gevoel dat elke overtuiging een privézaak is en dat we elkaar vooral vrij moeten laten in wat we vinden. We zijn nu eenmaal heel verschillende mensen, en moeten ons maar niet te veel met elkaar bemoeien. Ook dit leidt, juist vandaag de dag, tot veel verlies. We zijn nauwelijks nog in staat en bereid om naar elkaar te luisteren en elkaar in liefde te aanvaarden. Als ik er anders over denk, dan zoek ik mijn heil wel ergens anders.

Er is een hogere weg, die tussen deze beide eenzijdigheden door loopt. En dat is de nuchtere vaststelling dat ‘Woord van God’ in de Bijbel nooit los verkrijgbaar is van Hem die zo heet. Vooral in de geschriften van Johannes is die verbinding duidelijk: ‘In het begin was het Woord, het Woord was bij God en het Woord was God’ (Johannes 1:1). ‘Het Woord is mens geworden en heeft in ons midden gewoond’ (Johannes 1:14). ‘Wat er was vanaf het begin, wat wij gehoord hebben, wat wij met eigen ogen gezien en aanschouwd hebben, wat onze handen hebben aangeraakt, dat verkondigen wij: het Woord dat leven is’ (1 Johannes 1:1). ‘Kinderen, ik schrijf u dus dat u de Vader kent. Ouderen, u schrijf ik: u kent Hem die er is vanaf het begin. Jongeren, u schrijf ik: u bent sterk, het

[W]oord² van God blijft in u, en u hebt hem die het kwaad zelf is overwonnen' (1 Johannes 2:14). In de Openbaring van Johannes staat een tekening van Jezus, met in het midden dit vers: 'Zijn naam luidde "Woord van God"' (Openbaring 19:13).

Wanneer we bedenken dat het Woord van God in de eerste plaats Christus zelf is, dan ontstaat er ook ruimte om de woorden van Mozes en Marcus, Psalmen en Paulus en alle anderen in hun geïmpliciteerdheid te zien. Ze zijn in de eerste plaats woorden die klonken in een specifieke tijd en op een specifieke plaats voor specifieke mensen. Die context van toen-en-daar doet ertoe. Vervolgens waren deze woorden nooit de eeuwen door overgeleverd wanneer ze niet iets over Christus hadden gezegd: 'U bestudeert de Schriften en u denkt daardoor eeuwig leven te hebben. Welnu, de Schriften getuigen over Mij' (Johannes 5:39). En tot slot kunnen die woorden pas goed worden toegepast wanneer we ook onze eigen context van hier-en-nu verdisconteren. Ook nu weer klinken die woorden in een specifieke tijd en op een specifieke plaats voor specifieke mensen.

Bijbellesen is dus altijd op zijn minst een drievoudige beweging: de betekenis van toen, het licht dat ze werpen op Christus, de zeggingskracht nu. Steeds weer blijft het van belang om te bedenken dat de kerk niet de groep van het boek is, niet van een woordwerkelijkheid, maar de volgelingen van het levende Woord: Jezus Christus, onze Heer: een mensenwerkelijkheid, die het lichaam van Christus wordt genoemd.

Woord in actie

Vlak voor zijn sterven deed Jezus iets onverwachts. Het werd gebrand op het netvlies van zijn leerlingen. En het is bewaard voor alle volgende generaties leerlingen van Jezus. Hij maakte onvergetelijk zichtbaar wat Hij kwam doen: Hij nam de gestalte van een slaaf aan, deed een doek om en waste de voeten van zijn leerlingen. Een smerige klus in de wereld van toen, met ezels als auto's en kamelen als vrachtwagens, met honden die niet op nette veldjes werden uitgelaten, met straten zonder gemeentelijke reinigingsdienst. De Heer van hemel en aarde waste stinkende, smerige, zwetende voeten.

De consequentie die Hij eraan verbond, is al even onvergetelijk: 'Ik geef jullie een nieuw gebod: heb elkaar lief. Zoals Ik jullie heb liefgehad, zo moeten jullie elkaar liefhebben. Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn' (Johannes 13:34-35).

In dit hoofdstuk gaat het over liefde. God is liefde, Christus kwam uit liefde, de vrucht van de Geest is liefde. Als kinderen van de Vader, als leerlingen van Christus, als door de Geest vernieuwde mensen wordt ook ons gezamenlijke en persoonlijke leven gekenmerkt door liefde. Een krachtig vers waarin dat tot uitdrukking komt, klinkt als volgt: 'Wat liefde is, hebben we geleerd van Hem die zijn leven voor ons gegeven heeft. Daarom horen ook wij ons leven te geven voor onze broeders en zusters' (1 Johannes 3:16). Daar zit de dubbele beweging in van vertrouwen op de liefde van Christus en dat vertrouwen handen en voeten geven door daden van liefde voor anderen in ons eigen leven. Paulus wijst op precies hetzelfde, als hij schrijft: 'Ga de weg van de liefde, zoals Christus deed, die ons heeft liefgehad en zich voor ons gegeven heeft als offer, als een geurige gave voor God' (Efeziërs 5:2).

² Dit moet wel met hoofdletter zijn, op basis van drie argumenten:

- In hoofdstuk 1:1 sprak Johannes ook al over het Woord-als-persoon, en 2:14 moet in het licht daarvan gelezen worden.
- Er worden 3 relaties gelegd tussen (groepen) mensen en (namen voor) God: kinderen – Vader | ouderen – Hem die er is vanaf het begin | jongeren – het Woord van God.
- Verderop in het vers gaat het ook over een persoon: 'hem die het kwaad zelf is' (in de eerste versie van de NBV stond er nog: 'het kwaad').

Fundament

Met het sterven en de opstanding van Christus heeft God een nieuw verbond gesloten, in zijn bloed. Dit verbond wordt in de Bijbel een 'beter' verbond genoemd (Hebreeënen 7:22 en 8:6), omdat Gods Zoon Gods wil ten volle vervuld heeft, buiten ons om en in onze plaats. Daardoor komt God met zijn verbond niet naar ons toe met verwachtingen en voorwaarden vooraf, maar schenkt hij ons zijn liefde zonder voorwaarden vooraf. Dat deed hij toen wij nog zondaren waren (Romeinen 5:8), toen wij nog dood waren (Kolossenzen 2:13). Dat is het fundament onder ons leven: liefde zonder voorwaarden vooraf.

Daar wordt door christenen niet altijd zo over gedacht. Diep in ons hart is er een voortdurende oude neiging om elkaar met verwachtingen en voorwaarden tegemoet te treden. In veel relaties gelden allerlei normen waaraan voldaan moet worden om elkaar te kunnen aanvaarden. Maar voor wie Christus volgt, kan de norm niet meer voorafgaan aan de mens.

Hoe Jezus zelf de norm toepast, wordt op indrukwekkende wijze zichtbaar en hoorbaar in Johannes 8, waar de schriftgeleerden en farizeeën 's morgens vroeg in de tempel een vrouw in het middelpunt zetten die op overspel is betrapt. Uit deze geschiedenis blijkt dat de norm³ al te vlot kan worden toegepast. Dat is wat de schriftgeleerden en farizeeën voor ogen hebben. Maar Jezus hanteert geen vooraf gegeven norm – hij vindt het recht in de praktijk, door de norm (de doodstraf, zie noot 3) voor eigen rekening te nemen en de vrouw in liefde aan te sporen.

Verderop in het Nieuwe Testament put Paulus zich in zijn brief aan de Romeinen elf hoofdstukken lang uit om dat duidelijk te maken hoe veelkleurig Gods goedheid (zijn 'barmhartigheden', Romeinen 12:1) voor ons is. Pas dan spoort hij ons in liefde aan: 'Broeders en zusters, met een beroep op Gods barmhartigheid vraag ik u om uzelf als een levend, heilig en God welgevallig offer in zijn dienst te stellen. Dat is de ware eredienst die van u wordt gevraagd.' Het fundament is Gods liefde, Gods barmhartigheid, in Christus, door de Geest.

'God wil de mensen redden, zomaar, voor niets. Hij vergeeft de zonden van iedereen die gelooft in Jezus Christus' (Romeinen 3:24, BGT). Ergens anders staat dat zelfs in de verleden tijd: 'U was dood door uw zonden en door uw onbesneden staat, maar God heeft u samen met Christus levend gemaakt *toen Hij ons al onze zonden kwijtschold*' (Kolossenzen 2:13, met het oog op deze handreiking gecursiveerd). Bij de redding van een christen gaat het niet in de eerste plaats om zijn of haar gedrag, maar om het offer van Christus. Dat is het fundament: Jezus Christus zelf. Wat van ons gevraagd wordt, is geloof: 'Als uw mond belijdt dat Jezus de Heer is en uw hart gelooft dat God Hem uit de dood heeft opgewekt, zult u worden gered. Als uw hart gelooft, zult u rechtvaardig worden verklaard; als uw mond belijdt, zult u worden gered' (Romeinen 10:9-10).

Bouwwerk

Wat wij doen, wordt in de Bijbel getekend als het bouwwerk op dat fundament. 'Niemand kan een ander fundament leggen dan er al ligt – Jezus Christus zelf –, maar op dat fundament kan verder worden gebouwd met goud, zilver en edelstenen óf met hout, hooi en stro. Van ieders werk zal duidelijk worden waaruit het is opgebouwd; op de dag van het oordeel zal dat blijken, want dan zal het door vuur aan het licht worden gebracht. Het vuur zal laten zien wat ieders werk waard is. Wanneer iemands bouwwerk blijft staan, zal hij worden beloond. Wanneer het verbrandt, zal hij daarvoor de prijs betalen; hijzelf zal worden gered, maar als het ware door het vuur heen' (1 Korintiërs 3:11-15).

³ In dit geval de norm van Deuteronomium 22:22: 'Als een man wordt betrapt met een getrouwde vrouw moeten beiden ter dood gebracht worden, zowel de man als de vrouw met wie hij geslapen heeft. Zo moet u het kwaad uit Israëls midden verwijderen.'

In het onderwijs van Jezus en de apostelen wordt duidelijk dat goud, zilver en edelstenen verwijzen naar liefde, dienst en belangeloosheid. Hout, hooi en stro verwijzen naar egocentrisme, eigenbelang en zelfredzaamheid. Nogmaals, aan het laatste avondmaal, de avond voor zijn dood aan het kruis, wast Jezus de voeten van zijn leerlingen: een daad van liefde, dienst en belangeloosheid. Daarbij zegt Hij tegen hen: 'Ik geef jullie een nieuw gebod: heb elkaar lief. Zoals Ik jullie heb liefgehad, zo moeten jullie elkaar liefhebben. *Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn*' (Johannes 13:34-35, met het oog op deze handreiking gecursiveerd). In het nieuwe verbond geldt het nieuwe gebod van de liefde: wie de ander liefheeft, wie zelfs de vijand liefheeft, die heeft God lief.⁴ Ook Paulus wijst daarop: 'Wees elkaar niets schuldig, behalve liefde, want wie de ander liefheeft, heeft de wet vervuld. Want: "Pleeg geen overspel, pleeg geen moord, steel niet, zet uw zinnen niet op wat van een ander is" – deze en alle andere geboden worden samengevat in deze ene uitspraak: "Heb uw naaste lief als uzelf"' (Romeinen 13:8-9).

De gemeenschap van heiligen is vanaf het begin bedoeld als een plek waar mensen zonder voorwaarden vooraf welkom zijn en merken dat ze geliefd zijn. Als wij doen wat Jezus wil, dan wordt de kerk een bouwwerk dat bestaat uit goud, zilver en edelstenen, dat onweerstaanbaar aantrekkelijk is, in tegenstelling tot veel bouwsels van hout, hooi en stro om ons heen. Helaas is de praktijk vaak tegenovergesteld. Juist op het vlak van liefde, seks en relaties voelen veel mensen zich meer dan eens onveilig in de kerk en meer op hun gemak in (de linksere delen van) de samenleving. Dit is een pijnlijk contrast tussen de kerk en Christus, die juist op zoek ging naar mensen die zich buitengesloten voelden. Denk aan de vrouw die op overspel betrapt werd, denk aan Zacheüs, denk aan de Samaritaanse vrouw bij de Jakobsbron. Wat een zegen zou het zijn als mensen die samenwonen, gescheiden zijn, LHBTI+ zijn, seksverslaafd of vreemdgegaan zijn, zonder voorwaarden vooraf welkom zijn en zich welkom voelen.

Valkuilen

Steeds weer is de kerk vatbaar voor dezelfde kwalen als die van de schriftgeleerden en de farizeeën: veroordeling en schijnheiligheid.

Veroordeling

Tegen de vrouw die vreemdgegaan was, zei Jezus: 'Heeft niemand je veroordeeld? (...) Ik *veroordeel* je ook *niet*' (Johannes 8:10-11, BGT, met het oog op deze handreiking gecursiveerd). Zo verwacht Jezus het van iedereen die hem navolgt: 'Veroordeel andere mensen niet, dan zal God jou ook niet veroordelen. Zeg niet dat andere mensen slecht zijn, dan zegt God dat ook niet over jou. Vergeef mensen als ze fouten maken, dan doet God dat ook. Geef, en je zult krijgen, meer dan je vast kunt houden! Want zo veel als jij aan anderen geeft, zo veel geeft God aan jou' (Lucas 6:37, BGT). Ook Paulus waarschuwt tegen veroordeling: 'Wie in Christus Jezus zijn, worden niet meer veroordeeld. (...) Wie zal hen veroordelen? Christus Jezus, die gestorven is, meer nog, die is opgewekt, zit en aan de rechterhand van God en pleit voor ons' (Romeinen 8:1 en 34).

Waar komt deze neiging tot veroordeling vandaan? Ergens schuilt er iets moois in. Farizeeën en schriftgeleerden waren mensen met een scherp gevoel voor Gods heiligheid. Ze beseften dat de God van Israël een gruwelijke afkeer van alle zonde had. Daarom wilden ze dat het volk van God heilig leefde. Zonde was immers een belediging voor God, een smet op zijn heiligheid. Daarom probeerden ze met steeds verder uitgewerkte regels het volk te behoeden voor zonde. Maar, zo

⁴ Het laatste stukje van deze zin: 'die heeft God lief', kan op twee manieren worden opgevat, en beide manieren zijn de bedoeling.

ontmaskert de voormalige farizeeër Paulus zijn vroegere collega's, hoe goed bedoeld ook, het werkt niet: de wet leidt tot veroordeling (zie Galaten 3:19 en 2 Korintiërs 3:9).

Schijnheiligheid

Wie schijnheilig is, heeft een scherp oog voor de zonde van de ander, maar is bijziend of blind voor de zonde van zichzelf. Jezus gebruikt daarvoor in zijn Bergrede het beeld van de balk in eigen oog en de splinter in andermans oog. Tegen de schriftgeleerden en farizeeën die de overspelige vrouw bij Hem brachten, zegt Jezus: 'Wie van jullie zonder zonde is, laat die als eerste een steen naar haar werpen' (Johannes 8:7). Paulus wijst erop dat iedereen gezondigd heeft en dat iedereen uit genade gered wordt (zie Romeinen 3:24). Jezus roept de overspelige vrouw weliswaar op niet opnieuw te zondigen, maar maakt een groter punt van de schijnheiligheid van de farizeeën: 'Wetsleraren en farizeeën, wat zijn jullie *schijnheilig*! Jullie houden de mensen weg bij Gods nieuwe wereld. Jullie zullen zelf niet in Gods nieuwe wereld komen. Maar bovendien zorgen jullie ervoor dat ook andere mensen daar niet zullen komen. Daarom zullen jullie gestraft worden' (Matteüs 23:15, BGT, met het oog op deze handreiking gecursiveerd).

Waar komt deze neiging tot schijnheiligheid vandaan? Ook hier schuilt ergens iets moois in. Farizeeën en schriftgeleerden wilden graag dat mensen luisterden naar Gods oproep om heilig te leven: 'Wees heilig, want Ik ben heilig' (Leviticus 11:44-45). Als Gods volk heilig zou leven, dan zou God zijn volk zegenen en zou het tot zegen van de wereld zijn. Zonden bederven dat: met hun zonden zouden de mensen anderen besmetten en verleiden. Maar hoe mooi het ook is om anderen daarvoor te willen behoeden, het werkt niet. Want je kunt een ander niet verder helpen, als je zelf blind bent. En precies op die manier ontmaskert Jezus de farizeeën: 'Laat ze toch, die blinde blindegeleiders! Als de ene blinde de andere leidt, vallen ze samen in een kuil' (Matteüs 15:14).

8

Conclusie

De ethiek van het nieuwe verbond staat van het begin tot het eind in het teken van liefde. 'Wees elkaar niets schuldig, behalve liefde, want wie de ander liefheeft, heeft de wet vervuld' (Romeinen 13:8). Liefde sluit niet uit dat we elkaar vragen stellen, elkaar aansporen, elkaar corrigeren, elkaar aanspreken op verantwoordelijkheden. Liefde sluit al deze dingen juist in: wie van een ander houdt en die ander dingen ziet doen die niet goed (lijken te) zijn, zal die ander aanspreken (hoe spannend dat ook is). 'De liefde is geduldig en vol goedheid' (1 Korintiërs 13:4). En ook: 'Iemand kan onmogelijk God, die hij nooit gezien heeft, liefhebben als hij de ander, die hij wel ziet, niet liefheeft. We hebben dan ook dit gebod van Hem gekregen: wie God liefheeft, moet ook de ander liefhebben' (1 Johannes 4:20-21).

3. LHBTI+

*God of the moon and stars
God of the gay- and singles bars
God of the fragile hearts we are, I come to you*
(Kees Kraayenoord, 2007)

Inleiding

In onze samenleving gaan ontwikkelingen snel en vaak steeds sneller. Na de seksuele revolutie vanaf de jaren-1960 kwam er in de jaren-1970 in de kerkelijke wereld meer aandacht voor homofilie.⁵ Deze term is ruimschoots ingehaald door homoseksualiteit.⁶ Maar ook die term lijkt te beperkt. Nu wordt vaak gesproken van LHBTI+: een afkorting voor lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender, intersekse, of de Engelse equivalent LGTBI+, waarbij de H van homo is vervangen door de G van gay.⁷

Iemand, zelf homo, zei ooit over de manier waarop in de kerk wordt omgegaan met homoseksualiteit: 'De norm is wel helder. Maar hoe ga je met de mensen om?' Verderop komt de vraag aan de orde hoe helder de norm is. Eerst stellen we de vraag, hoe je met de mensen omgaat. Het is Jezus zelf die ons voorgaat in deze volgorde, wat Hem komt te staan op het verwijt dat hij een 'vriend van tollenaars en zondaars' is (Matteüs 11:19).

De vraag is niet: 'hoe verhoud ik me tot homoseksualiteit als *onderwerp*, los van concrete mensen, maar hoe verhoud ik me tot deze homoseksuele medemens, als *subject*, als persoon die zich tot zichzelf en tot mij verhoudt en die te kampen heeft met allerlei twijfels, frustratie, ambivalentie en misschien wel schaamte en boosheid.'⁸

In deze verhouding is sprake van veel verlegenheid, kwetsbaarheid, onkunde en onbegrip. 'Het heeft er alle schijn van dat het afwijzen van homoseksuele relaties fungeert als een sjibbolet van orthodoxie en orthopraxie.'⁹ 'Luister en kijk je met een half professioneel oor naar hoe het er in de orthodox gereformeerde kerken (Gereformeerd Vrijgemaakt, Nederlands Gereformeerd en Christelijk Gereformeerd) aan toegaat, dan valt vooral de afstand tussen de belevingswerelden op. Homo's, dat zijn "zij" (tegenover "wij"), het zijn "die mensen". Het zijn mensen met een probleem,

⁵ 'In de ontwikkelingen vanaf de jaren '60 vond J. Douma een aanleiding om zich nader op de thematiek te bezinnen [Jochem Douma, *Homofilie*, 1973]. Uit pastorale overwegingen maakte hij een onderscheid tussen homoseksuele gerichtheid (homofilie) en homoseksuele handelingen (homoseksualiteit) Met dit onderscheid maakte Douma het mogelijk om enerzijds de homofiele mens te kunnen aanvaarden en anderzijds diens (eventuele) homoseksuele gedrag als zondig te kunnen (blijven) beschouwen – een onderscheid dat overigens niet direct aan de Bijbel ontleend kan worden' (Marco Derks e.a., 'In de ban van de ring', blz. 12).

⁶ Zie Gerrit Glas, 'Homoseksualiteit en homo-ervaring' (blz. 24) voor een beargumenteerde afwijzing van het onderscheid tussen homofilie en homoseksualiteit.

⁷ Er zijn nog langere afkortingen, zoals LHBTIQIA, zie daarvoor het wereldwijde web. Vaak wordt er achter een rijtje letters een + gezet om aan te geven dat het rijtje niet limitatief is.

⁸ Gerrit Glas, 'Homoseksualiteit en homo-ervaring', blz. 25 (door Glas zelf gecursiveerd).

⁹ Marco Derks e.a., 'In de ban van de ring', blz. 13.

een probleem dat wij niet hebben. (...) Dit laatste is overigens niet kenmerkend voor de christelijke orthodoxie alleen. Gebrek aan kennis en vooroordelen zijn er in de maatschappij als geheel.’¹⁰ De vraag aan mijzelf is, of ik bereid ben te luisteren. Heb ik mijn mening klaar, denk ik te weten wat Gods wil is? Of heb ik de moed om me *open en kwetsbaar* op te stellen en te luisteren naar de ander, naar haar verhalen, naar zijn ervaringen?¹¹

Waarom gaat het met enige regelmaat wel over LHBTI+ en nauwelijks over liefde, seks en relaties voor iedereen? Hoe komt het dat mensen een LHBTI+-oriëntatie hebben? Wat staat hierover in de Bijbel? Het lijkt erop dat het gesprek over LHBTI+ verbreding (liefde, seks en relaties van LHBTI+ én hetero’s) en verdieping (menselijke identiteit en goddelijke barmhartigheid) nodig heeft.

Hoe komt het dat mensen een LHBTI+-oriëntatie hebben?

‘Twee tot vijf procent van de mannen en één tot twee procent van de vrouwen is homoseksueel.’¹² Het percentage mensen dat biseksueel of transgender is, ligt lager dan genoemde percentages. ‘Als we zeggen dat iemand “homoseksueel” is, bedoelen we dat hij of zij zich *aangetrokken voelt* tot mensen van het eigen geslacht. In tegenstelling tot hetero’s, die zich aangetrokken voelen tot het *andere* geslacht, en biseksuelen, die zich aangetrokken voelen tot *beide* geslachten. Deze omschrijving vertelt ons niets over het gedrag van de persoon in kwestie, over zijn overtuigingen of zijn toekomstplannen; het enige wat we eruit op kunnen maken is iemands seksuele voorkeur.’¹³

In het verleden zijn grote woorden gesproken over homoseksualiteit. In de kerk werd het opgevat als een zonde. In de maatschappij als een misdaad: het ‘crimen nefandum’, de zonde die niet uitgesproken mag worden. In de achttiende eeuw werden daders onthoofd, opgehangen, verdrongen, verbannen of kregen tuchthuisstraffen. In die tijd schreef Henricus Byler, predikant op het Groningse platteland, een boekje: *Helsche boosheyt of grouwelijke zonde van sodomie*.¹⁴ Dergelijke grote woorden en zulke vreselijke daden behoren inmiddels tot het verleden, althans in onze contreien (en zelfs hier worden tot op de dag van vandaag dingen gezegd en gedaan die geweldig beschadigend kunnen zijn).

¹⁰Gerrit Glas, ‘Homoseksualiteit en homo-ervaring’, blz. 20.

¹¹Precies dat is de titel van een congres en een boek over dit thema: Ad de Bruijne (red.), *Open en kwetsbaar: Christelijk debat over homoseksualiteit*. Barneveld, De Vuurbaak, 2012.

In 2007 werd in Amerika een onderzoek gedaan onder jongeren tussen de 16 en 29 jaar, waarbij men kon kiezen uit welke typering het beste bij het christendom pasten. ‘Van alle mogelijkheden – positief en negatief – werd de omschrijving “antihomo” het meest gekozen. Deze omschrijving werd niet alleen gekozen door 91% van de niet-christenen, maar ook door 80% van de ondervraagden die zelf bij de kerk hoorden! (...) De homokwestie is “het hete hangijzer” geworden, de kwestie met de grootste negatieve invloed op de reputatie van het christendom’ (Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 11).

¹²Gerrit Glas, ‘Homoseksualiteit en homo-ervaring’, blz. 20.

¹³Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 72 (door Lee zelf gecursiveerd). “De homoseksueel”, zo hebben denkers als Michel Foucault en David Halperin duidelijk gemaakt, werd pas in 1869 “ontdekt”, en “de heteroseksueel” in 1887. Sinds die tijd is het gebruikelijk om mensen in te delen op grond van seksuele oriëntatie’ (Marco Derks e.a., ‘In de ban van de ring’, blz. 14).

¹⁴‘Zo’n dertig jongens en mannen, in de leeftijd variërend van dertien tot bijna vijftig jaar, werden opgepakt. Van deze groep werden 22 verdachten schuldig bevonden en opgehangen. Twee mannen stierven tijdens de martelingen. Na een paar jaar werd het klimaat in Nederland weer wat milder. De golf van vervolgingen, die begon in de Domstad, zorgde er wel voor dat “Utrechtenaar” een synoniem voor sodomiet en homoseksueel werd. Het zou nog zo’n twee eeuwen duren voordat homoseksualiteit uit wetboeken verdween, doktoren het niet meer zagen als een ziekte en de maatschappij een begin maakte met acceptatie.’ Paul van der Steen, ‘Helsche boosheyt of grouwelijke zonde van sodomie’.

Ook nu nog omschrijft de Catechismus van de Katholieke Kerk homoseksuele handelingen als ‘intrinsiek ongeordend’ en ‘in strijd met de natuurwet’.¹⁵ De vraag is waarop deze uitspraken zijn gebaseerd. De Catechismus van Katholieke Kerk zegt: ‘steunend op de Heilige Schrift.’ Daarover gaat het in het volgende hoofdstuk. Verder wordt de ‘Overlevering’ genoemd. De terechte vraag van de Reformatie is: hoe betrouwbaar is die overlevering of traditie? En tot slot wordt aan ‘de natuurwet’ gerefereerd. Daarvoor wordt in de Catechismus verwezen naar de tien geboden en zelfs naar de Romeinse auteur Cicero.¹⁶ Het komt neer op: ‘Elk mens dat zijn gezonde verstand gebruikt, ziet in dat iets wel of niet mag.’ Daarmee blijft de vraag: wat valt er meer objectief gezien te zeggen over LHBTI+?

‘Over de biologische achtergrond van homoseksualiteit bestaan er wel allerlei theorieën, maar geen van alle is doorslaggevend en algemeen aanvaard.’¹⁷ ‘Waarom voelen sommige mensen zich aangetrokken tot personen van hetzelfde geslacht? De waarheid is dat we het niet goed weten. De biologische theorie is op dit moment het best te bewijzen, maar zelfs als we die voor waar aannemen blijven er nog heel veel vragen over.’¹⁸

¹⁵Catechismus van de Katholieke Kerk, deel III, sectie 2, hoofdstuk 2, artikel 6: ‘Onder homoseksualiteit verstaat men de betrekkingen tussen mannen of tussen vrouwen die zich seksueel exclusief of overwegend aangetrokken voelen tot personen van hetzelfde geslacht. Homoseksualiteit kent, door de eeuwen heen en binnen de veelheid van culturen, verschillende verschijningsvormen. De psychische oorsprong is moeilijk op te helderen. Steunend op de Heilige Schrift, die deze betrekkingen voorstelt als een ernstige ontaarding, heeft de Overlevering steeds verklaard dat “homoseksuele daden intrinsiek ongeordend zijn”. Ze zijn in strijd met de natuurwet. Homoseksuele handelingen sluiten de seksualiteit af voor de gave van het leven. Ze komen niet voort uit een ware affectieve en seksuele complementariteit. Daarom kunnen ze in geen geval goedgekeurd worden.’

In oktober 2020 kwam er een documentaire uit over de huidige paus, Franciscus, waarin hij stelt: ‘Homoseksuele stellen hebben het recht om een gezin te vormen. Zij zijn Gods kinderen en hebben recht op een familie. Niemand zou uit een familie gezet mogen worden of een ongelukkig leven mogen leiden.’ ANP via <https://www.nu.nl/buitenland/6085435/paus-pleit-voor-geregistreerd-partnerschap-voor-homoseksuelen.html> (geraadpleegd op 3 november 2022).

Zie echter <https://eufactcheck.eu/factcheck/mostly-false-pope-francis-endorses-same-sex-civil-unions-in-documentary-francesco/> (geraadpleegd op 3 november 2022) waar gesteld wordt dat verschillende uitspraken van de paus in deze documentaire achter elkaar gemonteerd zijn. Wel is de documentaire beoordeeld door de censurafdeling van het Vaticaan.

¹⁶Zie Catechismus van de Katholieke Kerk, deel III, sectie 1, hoofdstuk 3, artikel 12.

¹⁷Gerrit Glas, ‘Homoseksualiteit en homo-ervaring’, blz. 21-22. ‘Belangrijk op deze plaats is vooral dat homoseksualiteit lichamelijk verankerd is. Het zit “in het systeem”. Homoseksualiteit is een complex psychobiologisch gegeven (...). Van belang is dat, ondanks de vaak gehoorde bewering van het tegendeel, omgevingsinvloeden eigenlijk nauwelijks van invloed zijn op de ontwikkeling van de seksuele voorkeur’ (blz. 22).

‘In zijn uitstekende artikel “Homoseksuele relaties en de bijbel” zegt Theo A. Boer terecht: “Vrijwel niemand is expert genoeg om recht te doen aan de exegetische, hermeneutische, bijbels-theologische, psychologische en biologische, sociologische, pastorale en ethische aspecten van het thema”. Dat stemt ons tot bescheidenheid’ (Jan Hoek, ‘Hermeneutiek en homoseksualiteit’).

¹⁸Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 92. Volgens Lee ‘zijn de meeste wetenschappers vandaag de dag van mening dat iemands seksuele voorkeur verband houdt met de hormonen waaraan een ongeboort kind in de moederschoot wordt blootgesteld. Volgens de theorie zijn deze hormonen mede bepalend voor het verschil tussen jongenshersenen en meisjes Hersenen. Wanneer de hoeveelheid hormonen op bepaalde cruciale momenten afwijkt van wat gebruikelijk is zullen delen van het brein (waaronder de delen die verantwoordelijk zijn voor iemands seksualiteit) zich ontwikkelen op een manier die meer lijkt op die van het andere geslacht’ (blz. 89). Ook De Bruijne stelt ‘in alle voorlopigheid en bescheidenheid’ dat

In *Verbonden voor het leven* (2022), een integer en intens betrokken boek van de hand van Ad de Bruijne (hoogleraar ethiek aan de Theologische Universiteit in Utrecht, voorheen Kampen), dat opvalt door wetenschappelijke onderbouwing en theologische vernieuwing, klinkt als conclusie op dit punt: ‘Er lijkt alle reden om homoseksualiteit te benaderen als één van de vele minderheidsvarianten waarin de veelkleurigheid van het natuurlijke leven uitkomt. (...) Vooralsnog concludeer ik daarom dat wij er het beste aan doen homoseksualiteit te beschouwen als een zelfstandig geprofileerd, voorgegeven en doorgaans niet werkelijk te veranderen identiteitskenmerk van een minderheid van de mensen. In het spoor van homoseksualiteit geldt datzelfde voor lesbianisme, transgenderisme, interseksualiteit, biseksualiteit en fluïditeit.’¹⁹

Er is dus veel wat we niet weten. Dat maakt het moeilijk om een LHBTI+-oriëntatie te hebben. Wie ben ik? Dat maakt hetero’s verlegen in hun omgang met LHBTI+. Hoe reageer ik? Dat maakt het ingewikkeld om te begrijpen en toe te passen wat er in de Bijbel staat. Het lijkt verantwoord om je voor te stellen dat er als het ware een 3D-ellips bestaat met twee brandpunten – mannelijk en vrouwelijk – waartussen een spectrum bestaat waar een lettercombinatie als LHBTI+ recht aan doet. Voor velen zal de ervaring herkenbaar zijn van bijvoorbeeld een getrouwd stel waarin hij meer zij lijkt en zij meer hij.

12

Homoseksualiteit in de klassieke oudheid

Er is veel te doen over de vraag of men in de klassieke oudheid, de periode van de Grieken en de Romeinen, relaties kende die wij nu homoseksueel en gelijkwaardig zouden noemen, vergelijkbaar met de wijze waarop wij die vandaag de dag kennen. Wie zegt dat dat *niet* het geval is, gaat er doorgaans vanuit: het is iets van de laatste 150 jaar. Voor die tijd was het een onbekend en veelal ongewenst fenomeen wereldwijd. In dat geval zou het logisch zijn dat ook de Bijbel er niet over spreekt.

Anderen zeggen: in de oudheid kwamen wat wij nu kennen als homoseksuele relaties wel degelijk voor. De Griekse filosoof Plato (ca. 428-347 v. Chr.) sprak er in zijn dialoog *Symposium* al over.²⁰ En wanneer men deze relaties toen al kende, dan ligt het voor de hand dat er ook in de Bijbel over wordt gesproken.²¹

‘de biologische invalshoek mij de meest belovende benadering van de vragen rond homoseksualiteit lijkt’ (*Verbonden voor het leven*, blz. 201-202).

¹⁹Ad de Bruijne, *Verbonden voor het leven*, blz. 229-230.

²⁰Zie Plato, *Symposium* 189c-193e.

²¹Zie Robert Gagnon, *The Bible and Homosexual Practice*, blz. 350: ‘Zelfs oppervlakkig bezien klinkt het absurd om te menen dat relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht in wederzijdse zorgzaamheid pas in moderne tijden zijn opgekomen. Moeten we echt geloven dat mensen met een homoseksuele of lesbische drang in de klassieke oudheid geen enkel gezond voorbeeld wisten te vinden van liefde tussen mensen van hetzelfde geslacht? Er zijn juist meeslepende beschrijvingen te vinden van het mooie en tedere karakter van de liefde tussen mensen van hetzelfde geslacht in de Grieks-Romeinse literatuur.’

Ook Tom Wright wijst in deze richting: ‘Het is (...) niet zo, zoals soms wordt gezegd, dat homoseksuele relaties in de oude wereld óf onderdeel waren van cultische prostitutie óf een kwestie van oudere mensen die jongere mensen uitbuiten, hoewel beide gevallen in die tijd tamelijk gebruikelijk waren. Homoseksuele “huwelijken” waren niet onbekend (...). Plato geeft een uitgebreide bespreking van de serieuze en toegewijde liefde die er tussen twee mannen kan zijn. De moderne wereld heeft verschillende namen aan dit fenomeen gegeven (“homoseksueel” en recenter, “gay” en zijn vrouwelijke tegenhanger “lesbisch”). Deze onnauwkeurige etiketten wijzen op een breed scala aan menselijke emoties

Er lijkt zich een toenemende overeenstemming af te tekenen over het beeld van relaties tussen mensen van gelijk geslacht in de klassieke oudheid. Een bekroond boek van de Finse oudtestamenticus Martti Nissinen speelt een belangrijke rol in die overeenstemming: *Homoeroticism in the Biblical World. A historical Perspective* (1998). Over homo-erotische relaties in de klassieke oudheid schrijft hij dat het gaat om pederastie, een seksuele verhouding tussen mannen en jongens. 'Het is onmogelijk om een pederastische verhouding te begrijpen zonder oog te hebben voor de sociale betekenis ervan en vooral het onderscheid tussen de actieve en passieve rol. Een jongen ("beminde", *erōmenos*) was de passieve partner die onderwijs en opvoeding ontving van een volwassene ("minnaar", *erastēs*), een actieve partner, niet primair in de kunst van fysieke liefde, maar eerst en vooral in culturele zin.'²² Over het werk van Plato schrijft Nissinen: 'Het thema dat aan de orde komt in de dialogen is niet homoseksualiteit of seksuele geaardheid, maar liefde – *eros* of *philia*.' Pederastie stond in het kader van filosofische opvoeding en het ideaal was dat de relatie platonisch zou zijn: seksueel contact was niet meer dan een eerste fase op weg naar ware, geestelijke liefde en vriendschap. 'Het hoorde bij de levensloop van een man dat hij eerst beminde was en later, na de initiatie, minnaar werd. Natuurlijk gezien zou zijn leven ook een huwelijk en seks met een vrouw gaan omvatten. Een man kon zijn pederastische verhouding zijn leven lang volhouden, maar normaal gesproken was dat een zeldzaamheid bij getrouwde mannen. Pederastie betekende dus een homo-erotische verhouding waarin de partners niet, in principe althans, homoseksueel waren in de moderne betekenis van het woord. Het is beter te omschrijven als maatschappelijk aanvaard biseksueel rolgedrag, waarin de partners uitdrukking geven aan hun seksualiteit op een heel andere basis en op heel andere manieren dan moderne concepten van homoseksualiteit.'²³

Daarmee lijkt de balans tussen de beide zojuist genoemde posities door te slaan naar de eerste.²⁴ Ook De Bruijne wijst in deze richting: 'Ondanks overeenkomsten met eerdere tijden en andere culturen, beschouw ik de moderne homoseksuele identiteit toch als uniek verschijnsel.'²⁵ Dit is voor mij de reden om het huidige hoofdstuk in de bezinning vooraf te laten gaan aan het volgende: wat wordt in de Bijbel gezegd over homoseksuele handelingen?

en handelingen en het zou dwaas zijn om te denken dat die alleen maar de laatste tijd aan het licht zijn gekomen' (*Paulus voor iedereen: Romeinen deel 1*, blz. 38).

²²Martti Nissinen, *Homoeroticism in the Biblical World*, blz. 58.

²³a.w., blz. 60. Iets verderop werkt Nissinen zijn zienswijze verder uit: 'In Griekse pederastie waren de partners niet gelijkwaardig, en dat was ook niet de bedoeling. Seksuele bevrediging was weggelegd voor de actieve partner, de passieve partner mocht er geen seksuele bevrediging aan beleven, en daar ook niet naar verlangen' (blz. 65). Het was de rol van de jongen om een dienst of gunst te verlenen aan de man (zie blz. 68). 'Het leeftijdsverschil tussen de partners in een pederastische verhouding varieerde, maar normaal gesproken was de *erōmenos* een jongen in zijn puberteit, tussen de twaalf en zeventien jaar oud, en de *erastēs* was een volwassen man, die normaal gesproken nog single was' (blz. 66).

²⁴Het valt op dat Gagnon in zijn betoog over Plato's *Symposium* niet verwijst naar de studie van Nissinen, terwijl hij dat op tientallen andere plaatsen in zijn boek wel doet. Ook Wright licht zijn positie niet toe.

²⁵Ad de Bruijne, 'Vriendschap voor christen-homo's', blz. 66. In zijn boek *Verbonden voor het leven* werkt hij dit breed uit. 'Wanneer laatmoderne categorieën als seksuele identiteit, individualiteit, innerlijke authenticiteit, relationele zelfverwerkelijking en wederzijdse vervulling mogen gelden als erfenis van het evangelie, die ondanks allerlei vertekening gehonoreerd mag worden, heeft dat gevolgen voor onze kijk op seksuele identiteit en homoseksualiteit. (...) Hoeveel overeenkomsten met eerdere historische perioden ook aanwijsbaar zijn, op een bepaalde manier hebben wij daarin te maken met een nieuw fenomeen of minstens met een bekend fenomeen in een totaal veranderd betekeniskader' (*Verbonden voor het leven*, blz. 194).

4. De Bijbel

Nergens tref je in de Bijbel passages aan die doen vermoeden dat de auteurs ermee rekenen dat bepaalde mensen inherent een dergelijke gerichtheid bezitten.

(Ad de Bruijne, *Verbonden voor het leven*, blz. 260)

Twee gevaren

In het beperkte kader van een handreiking als deze is het onmogelijk om een fijnmazige tekening te geven van alles wat er in de Bijbel over liefde, seks en relaties te vinden is – want dat is heel veel. Er zijn twee gevaren die opdoemen bij een grovere schets. Het ene gevaar heeft in het verleden tot ongelukken geleid. Dat gevaar is het plukken van teksten zonder oog voor de context. Het andere gevaar leidt juist vandaag tot ongelukken. Dat is namelijk het praten over grote lijnen zonder oog te hebben voor de precieze teksten.

Daarom zijn preken vaak lange verhalen en theologische boeken vaak dikke werken. Daarin proberen theologen recht te doen aan de Bijbel: een bibliotheek van 66 boeken en boekjes, geschreven in een periode van vele eeuwen en in een waaier van culturen.

Tegelijk is die bibliotheek een geheel (vaak canon genoemd) met een bepaalde beweging, waarvan het leven, het sterven en de opstanding van Jezus Christus het hoogtepunt vormen. In dat veelkleurige geheel spelen vele thema's, typen en teksten, die allemaal in de eerste plaats iets zeggen over Jezus.²⁶

Een belangrijke vraag in dit verband is ook of die thema's, typen en teksten in de indicatief (aantonende wijs) of in de imperatief (gebiedende wijs) staan. Niet iedere gebeurtenis, elk verhaal, elk gedicht is bedoeld om te zeggen hoe iets moet (imperatief). Vaak gaat het 'gewoon' om een beschrijving van gebeurtenissen, gedachten, gevoelens of gedragingen (indicatief). Zo staat het verhaal van Simson (een type van de Messias) niet in de Bijbel om te laten zien hoe sterk wij allemaal moeten zijn.

Aan de andere kant zijn we al te snel klaar als we zeggen: de Bijbel gaat over Jezus, zijn evangelie draait om liefde. Het gevaar is dan dat een centraal thema de veelkleurigheid van de teksten tot een grijs geheel maakt. James Brownson schrijft een lang en op veel onderdelen overtuigend betoog waarin hij recht doet aan de hierboven beschreven gelaagdheid van de Bijbel door in een set 'onderliggende morele principes' te tekenen wat er gezegd wordt over liefde, seks en relaties.²⁷

²⁶Tegen de twee mensen op weg naar Emmaüs zegt Hij, op de dag van zijn opstanding: Toen Ik nog bij jullie was, heb Ik tegen jullie gezegd dat alles wat in de Wet van Mozes, bij de Profeten en in de Psalmen over Mij geschreven staat in vervulling moest gaan' (Lucas 24:44).

²⁷Zie James Brownson, *Bible, Gender, Sexuality*. Zo bespreekt hij 'patriarchaal denken' (mannelijke dominantie en vrouwelijke onderwerping, blz. 57-84), 'scheppingsordening' (wat betekent 'één vlees' in Genesis 2 en andere teksten?, blz. 85-109), 'voortplanting' (is het huwelijk uitsluitend bedoeld voor het krijgen van kinderen?, blz. 110-126) en 'celibaat' (de exclusief nieuwtestamentische praktijk om ongehuwd te blijven met het oog op het koninkrijk, blz. 127-146). Verder werkt Brownson uitgebreid uit wat 'lust en begeerte' (blz. 149-178), 'eer en schaamte' (blz. 179-203) en 'natuurlijk en tegennatuurlijk' (blz. 204-255) betekenen, in het bijzonder in Romeinen 1. Pas dan bespreekt hij de teksten waarin het gaat over homoseksuele handelingen (blz. 268-280).

In dit hoofdstuk worden ‘de zeven teksten’ in hun context bekeken. Wat wordt er in deze zeven teksten gezegd over handelingen die vandaag de dag homoseksueel heten? En in hoeverre hebben deze teksten betekenis voor het debat over LHBTI+ vandaag de dag?

Zeven teksten

In een zevental teksten in de Bijbel komen handelingen in beeld die wij vandaag de dag als homoseksueel zouden typeren. Het wekt misverstand om te spreken over Bijbelteksten waarin het gaat over homoseksualiteit. Vandaar: in een zevental Bijbelteksten komen *handelingen* of praktijken in beeld die wij vandaag als homoseksueel zouden typeren.

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe groot de verlegenheid is als we proberen te duiden wat de oriëntatie van LHBTI+, zoals wij die vandaag kennen, is en waar ze vandaan komt. Als we de sprong gaan maken van LHBTI+ in onze wereld hier en nu naar handelingen die wij als homoseksueel typeren in de Bijbelse wereld van toen en daar, is het belangrijk om dat nog eens duidelijk neer te zetten: ‘Ondanks overeenkomsten met eerdere tijden en andere culturen, beschouw ik de moderne homoseksuele identiteit toch als uniek verschijnsel’, aldus Ad de Bruijne.²⁸

Uiteraard staan er geboden en verboden in de Bijbel, maar die moeten altijd ‘worden geïnterpreteerd in het licht van het evangelie als boodschap van liefde en bevrijding, met wijsheid en invoe-lingsvermogen ten aanzien van de persoon om wie het gaat, met z’n geschiedenis en in z’n eigen leefwereld, naast die persoon en niet boven hem’.²⁹ Daarbij past grote voorzichtigheid, juist rich-tig mensen met een LHBTI+-oriëntatie: ‘Uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau blijkt dat veel homojongeren depressieve klachten hebben. Suïcidale gedachten en zelfmoordpo-gingen komen significant vaker voor onder homo’s en lesbiennes dan onder heteroseksuelen.’³⁰

Het is zoals het staat in 1 Korintiërs 13, dat prachtige hoofdstuk over liefde: ‘Ons kennen schiet tekort en ons profeteren is beperkt’ (1 Korintiërs 13:9). Laat die eerlijke diagnose en nog veel meer het voorbeeld van Jezus zelf ons ertoe aanzetten om bescheiden en nederig van hart te zijn.³¹

1 en 2. Leviticus 18 en 20

In het Oude Testament bevat het boek Leviticus twee teksten die geregeld op de identiteit van LHBTI+ worden betrokken. ‘Je mag niet het bed delen met een man zoals met een vrouw, dat is gruwelijk’ (Leviticus 18:22). Twee hoofdstukken verderop wordt het nog scherper gezegd: ‘Wie met een man het bed deelt als met een vrouw, begaat een gruweldaad. Beiden moeten ter dood gebracht worden en hebben hun dood aan zichzelf te wijten’ (Leviticus 20:13).

Wie Leviticus 18 en 20 goed leest, ontdekt dat de seksuele moraal gedetailleerd beschreven wordt om een scherp contrast aan te brengen tussen Israël enerzijds en Egypte (waar het volk vandaan kwam) en Kanaän (waar het volk naartoe ging) anderzijds.³² Dit past beter in de context van het oude verbond, waarin een beweging van de volken naar Israël is (externalisering, versmalling en contrast), dan in de context van het nieuwe verbond, waarin een beweging van Israël naar de volken is (internalisering, verbreding en dienst).

²⁸Ad de Bruijne, ‘Vriendschap voor christen-homo’s’, blz. 66.

²⁹Gerrit Glas, ‘Homoseksualiteit en homo-ervaring’, blz. 26.

³⁰Marco Derks, ‘Prangende vragen’, blz. 110.

³¹‘Neem mijn juk op je en leer van Mij: Ik ben zachtmoedig en nederig van hart’ (Matteüs 11:29).

³²‘Volg niet de levenswijze van Egypte, waar je gewoond hebt, noch de levenswijze van Kanaän, waarheen Ik je breng’ (Leviticus 18:3, zie ook vers 24-30). ‘Wees heilig omwille van Mij, want Ik, de HEER, ben heilig en Ik heb jullie van de andere volken onderscheiden om mijn volk te zijn’ (Leviticus 20:26, zie ook vers 22-23).

Waarover gaat het in deze beide teksten? Laten we luisteren naar een reeds genoemde, gezaghebbende auteur: James Brownson. Hij was hoogleraar Nieuwe Testament aan Western Theological Seminary in Holland (Michigan). Wie de VS kent, weet dat dit de context is van de behoudende Reformed Church in America. Brownson schrijft: 'Ik huldigde een gematigd, traditioneel standpunt over deze zaken. Maar toen gebeurde er iets dat mijn leven grondig veranderde: mijn zoon van achttien vertelde mijn vrouw dat hij dacht dat hij homo was.'³³

Brownson wijst erop dat de teksten in Leviticus staan in het kader van bescherming tegen afgoderij en praktijken van naburige volken.³⁴ De typering 'gruwelijk' heeft volgens hem betrekking op praktijken van afgoderij, zo laat hij zien aan de hand van niet minder dan veertig teksten in het Oude Testament.³⁵ Het gruwelijke zou dan te maken hebben met afgoden: in Leviticus 18 en 20 met handelingen die wij als homoseksueel zouden typeren als vorm van afgodendienst, in Maleachi 2 met een huwelijk in het kader van afgodendienst.

Een inkleuring van het gruwelijke van deze afgoderij is te vinden in een preek van Ruud ter Beek, emeritus-predikant in ons kerkverband. Deze preek ging over Leviticus 18 en heeft hij in Leusden gehouden op de ochtend van 5 augustus 2018. Hij zegt daarin onder meer het volgende.

'In de verzen 19 tot en met 23 vinden we de tweede paragraaf van dit wetsdocument. Dat zijn opnieuw verboden: vijf keer "gij zult niet". Nog steeds gericht aan het familiehoofd. Maar nu gaat het niet meer puur over het optreden van pa in zijn eigen huis, in zijn eigen tent, op zijn eigen erf alleen.

Waar gaat het wel over? Nog steeds voornamelijk over seksualiteit. Met je eigen vrouw, met de vrouw van je naaste, met je kind, met een andere man, met een dier. Een man heeft zo zijn verlangens. En dan moet het. Is je vrouw ongesteld? Dan maar onrein. Is je eigen vrouw er even niet? Dan maar de vrouw van een ander. Kost het je een kind voor de Moloch? Dan maar een kind voor de Moloch. Is er geen vrouw? Dan maar een man. Is er geen vrouw en geen man? Dan maar een dier. Als je lust zegt dat het moet – dan moet het.

Daar zitten verschillende kanten aan. Je maakt er jezelf onrein mee. Dat is één. Maar even erg is het tweede: je maakt van je naaste een gebruiksvoorwerp. Van je vrouw. Van de vrouw van je naaste. Van je kind. Van een man van je personeel. Van een dier. Je gebruikt ze. Daarmee zet je God buitenspel. En drie: je loopt over naar een andere god. En die stuurt je, die beheerst je. Seks als genotmiddel. Je behoefte aan lichamelijke bevrediging is je de baas. Seks als eredienst voor jezelf. Het geeft niet hoe. (...)

Is het nog nodig dat ik even iets zeg over seks van de man in huis met een andere man? Het gaat hier niet over mensen met homoseksuele gevoelens. Het gaat over een familiehoofd die zich laat gaan als macho zonder grenzen. Het gaat over de zonde van Sodom en Gomorra, over de mannelijke gretigheid die in de Kanaänitische samenleving was ingeburgerd.'³⁶

Het is goed om te beseffen dat veel van de wetten in Leviticus niet zonder meer van toepassing zijn in de kerk van nu. De rode lijn van reinheid en afzondering in Leviticus is radicaal getransformeerd door het evangelie van Christus. Lang niet altijd zeggen teksten wat ze op het eerste gezicht

³³James Brownson, *Bible, Gender, Sexuality*, blz. 11.

³⁴Zie *a.w.*, blz. 270.

³⁵*Ibidem*. De laatste keer dat het woord voorkomt, is in Maleachi 2:11: 'Juda heeft trouweloos gehandeld, en in Israël en Jeruzalem heeft men zich *gruwelijk* misdragen. Juda heeft ontwijfd wat de HEER heilig is en wat Hij liefheeft; Juda is getrouwd met een vrouw die een vreemde god vereert' (met het oog op deze handreiking gecursiveerd).

³⁶Ruud ter Beek, 'Preek Leviticus 18'.

lijken te zeggen. Als deze niet de tijd en de aandacht krijgen die ze verdienen, komen ze zomaar in het middelpunt van een christelijke ethiek ten aanzien van homoseksualiteit te staan.

3 en 4. Genesis 19 en Rechters 19

Twee andere teksten in het Oude Testament vragen eveneens aandacht voor handelingen die wij als homoseksueel zouden typeren. In dit geval gaat het niet om voorschriften of wetten, zoals in Leviticus, maar om geschiedenissen die inhoudelijk met elkaar verweven zijn. De ene is de geschiedenis van de engelen die Lot waarschuwen om Sodom te verlaten. ‘Nog voordat Lot en zijn gasten konden gaan slapen, liepen alle mannen van Sodom bij Lots huis te hoop, jong en oud, niemand uitgezonderd. “Waar zijn die mannen die bij je overnachten?” riepen ze Lot toe. “Breng ze naar buiten, we willen ze nemen!”’ (Genesis 19:4-5). Het is weinig aannemelijk dat alle mannen in Sodom, jong en oud, niemand uitgezonderd, een homoseksuele oriëntatie hadden, wat ook verklaart waarom Lot (voor ons onbegrijpelijk, maar let op de verklaring hierna) zijn twee dochters in plaats van de ‘mannen’ aanbiedt.

Deze geschiedenis van een slechte stad buiten Israël wordt weerspiegeld door een geschiedenis van een nog slechtere stad binnen Israël: Gibeā (de stad waar koning Saul later in de geschiedenis vandaan komt) in het stamgebied van Benjamin. Een Leviet die op reis was, vindt daar samen met zijn vrouw onderdak bij een vreemdeling (een oude man uit het stamgebied van Efraïm). Ook hier verzamelen de mannen van de stad zich rond het huis. En ook zij roepen: ‘Laat die gast van u naar buiten komen, we willen hem nemen!’ (Rechters 19:22). Veelzeggend is de reactie van de gastheer: ‘Vrienden, bega toch geen schanddaad. Zoiets kunnen jullie niet doen: deze man is bij mij te gast!’ (Rechters 19:23, met het oog op deze handreiking gecursiveerd). Uiteindelijk verkrachten en misbruiken de mannen van Gibeā de vrouw van de Leviet, wat tot haar dood leidt.

Waar het in deze geschiedenissen om gaat, is dat mannen uit Gods volk Israël iets doen wat mannen van buiten Gods volk Israël uiteindelijk niet deden: op gruwelijke wijze het gastrecht schenden. Het gaat in deze patriarchale cultuur van eer en schaamte over de hoge waarde van respect voor een mannelijke gast. Van Sodom en Gomorra wordt gezegd: ‘Hun zonden zijn ongehoord groot’ (Genesis 18:20). Aan het eind van het boek Rechters blijkt het met Gods volk nog ernstiger te zijn dan met Sodom en Gomorra. Het gaat hier niet zozeer over mannen die seks met mannen willen hebben, maar over mannen uit Gods volk die een andere man uit Gods volk op niet mis te verstane wijze willen vernederen. Deze denigrerende handelingen die wij als homoseksueel typeren, lijken bijzonder weinig te maken te hebben met een homoseksuele oriëntatie zoals wij die kennen. Ze zijn veeleer te verstaan als een flagrante schending van gastvrijheid, in de vorm van vreemdelingenhaat en gewelddadigheid.³⁷

5 en 6. 1 Korintiërs 6 en 1 Timoteüs 1

In het Nieuwe Testament staan drie teksten waarin sprake is van handelingen die wij als homoseksueel zouden typeren. Deze teksten staan in drie brieven van Paulus. Jezus doet er in het onderwijs dat Hij geeft, geen expliciete uitspraak over.

³⁷Het is opvallend dat in het Nieuwe Testament precies dit element van ongastvrijheid door Jezus zelf naar de voorgrond wordt gehaald. Als hij zijn leerlingen naar de verloren schapen van Israël stuurt om het goede nieuws van het koninkrijk bekend te maken, zegt hij: ‘Als ze je *niet willen ontvangen* noch naar je woorden willen luisteren, verlaat dan dat huis of die stad en schud het stof van je voeten. Ik verzeker jullie: op de dag van het oordeel zal het lot van *Sodom* en Gomorra draaglijker zijn dan dat van die stad’ (Matteüs 10:14-15, met het oog op deze handreiking gecursiveerd).

Paulus doet dat dus wel. De eerste keer dat hij dat doet, is aan het begin van zijn brief aan de Romeinen. Dat gedeelte komt hierna afzonderlijk aan de orde. In de eerste brief aan de Korintiërs, die na de brief aan de Romeinen komt, schrijft hij: 'Weet u niet dat wie onrecht doet geen deel zal hebben aan het koninkrijk van God? Vergis u niet. Ontuchtplegers noch afgodendienaars, overspeligen noch mannen die zich prostitueren of die andere mannen misbruiken,³⁸ dieven noch geldwolven, dronkaards, lasteraars noch uitbuiters zullen deel hebben aan het koninkrijk van God' (1 Korintiërs 6:9-10). En in zijn eerste brief aan Timoteüs schrijft hij iets soortgelijks: 'We weten ook dat de wet er niet is voor de rechtvaardige, maar voor wie zich aan wet of gezag niet stoort, voor goddelozen en zondaars, die alles wat heilig is verachten en ontwijden, die hun eigen vader of moeder doden, voor moordenaars, ontuchtplegers, mannen die andere mannen misbruiken,³⁹ slavenhandelaars, leugenaars en plegers van meened' (1 Timoteüs 1:9-10).

Over deze beide teksten bestaat de nodige discussie, wat al enigszins blijkt uit de verschillen tussen de tekst van de NBV en die van de NBV21. Dat heeft te maken met de voor ons onduidelijke betekenis van de Griekse woorden die gebruikt worden. Het woord voor 'mannen die andere mannen misbruiken' is een woord dat in de klassieke Griekse literatuur die wij kennen, alleen bij Paulus voorkomt. Voor zover wij nu kunnen zien, is het een woord dat Paulus zelf samengesteld heeft uit de twee Griekse woorden voor 'mannelijk' (*arsèn*) en 'bed' (*koitè*), en dat alleen door hem gebruikt is in deze twee brieven.⁴⁰ Het Griekse woord (*malakos*) voor 'mannen die zich prostitueren' (NBV21) of 'schandknapen' (NBV) is eigenlijk een bijvoeglijk naamwoord dat 'zacht',⁴¹ 'teder' of 'mild' betekent, maar ook een negatieve bijklank kan hebben: 'angstig', 'laf', 'soft', 'moreel zwak', 'toegeeflijk' en ook wel voor een 'schandknaap' gebruikt werd. 'De twee woorden verwijzen res-

³⁸In de vorige versie van de NBV stond niet 'mannen die zich prostitueren of die andere mannen misbruiken', maar 'schandknapen noch knapenschenders'. 'De betekenis van de Griekse woorden *malakos* en *arsenokoitès*, die hier door Paulus gebruikt zijn, is niet geheel duidelijk. De English Standard Version, een wereldwijd veel gebruikte Engelse vertaling van de Bijbel, vertaalt: 'Do not be deceived: neither the sexually immoral, nor idolaters, nor adulterers, nor *men who practice homosexuality*, nor thieves, nor the greedy, nor drunkards, nor revilers, nor swindlers will inherit the kingdom of God' (met het oog op deze handreiking gecursiveerd). In een noot bij 'men who practice homosexuality' staat: 'The two Greek terms translated by this phrase refer to the passive and active partners in consensual homosexual acts' (de twee Griekse begrippen die op deze wijze zijn weergegeven, verwijzen naar de passieve en de actieve partner in homoseksuele handelingen met wederzijds goedvinden). Deze aanname wordt niet nader onderbouwd.

³⁹In de vorige versie van de NBV stond niet 'mannen die andere mannen misbruiken', maar 'knapenschenders'. Hier staat in het Grieks opnieuw het woord *arsenokoitès*, zie daarover de vorige noot.

⁴⁰Er wordt wel gesuggereerd dat Paulus hiermee terugverwijst naar Leviticus 18 en vooral 20. Zo stelt Gagnon dat het woord ἀρσενικοίτης 'waarschijnlijk gemunt is (...) uit twee Griekse woorden uit Leviticus 18:22 en 20:13 in de weergave van de Septuaginta' (*The Bible and Homosexual Practice*, blz. 315). Brownson wijst dit af: 'Deze poging om Paulus' Griekse woordgebruik direct te verbinden met de teksten uit Leviticus is speculatief en zonder extern bewijs' (*Bible, Gender, Sexuality*, blz. 271). Gagnon heeft een punt dat in de Griekse versie van Leviticus 20:13 staat: ὅς ἂν κοιμηθῇ μετὰ ἄρσεως κοίτην γυναικός, βδέλυγμα ἐποίησαν ἀμφότεροι ('Wie met een man het bed van een vrouw deelt – beiden begaan een schande'). Wie dit woord vertaalt met 'mannen die andere mannen misbruiken', zet daarmee indirect de teksten uit Leviticus 18 en 20 in het licht van misbruik.

⁴¹Zo zegt Jezus in Lucas 7:25 letterlijk, als hij de mensen vraagt waarom ze de woestijn voor Johannes de Doper: 'Toch niet om een man in zachte kleren te zoeken?' (vgl. Mat. 11:8). Het woord *malakos* betekent hier 'mooi' of 'voornaam'.

pectievelijk naar de passieve of onderworpen en actieve of agressieve partner, en beide rollen vallen voor Paulus onder de noemer van onaanvaardbaar gedrag.⁴²

Wie de beide rijtjes uit 1 Korintiërs 6 en 1 Timoteüs 1 inhoudelijk op zich laat inwerken, ontdekt dat het hier gaat over mensen die in hun gedrag laten zien dat ze zich aan God noch gebod storen en volstrekt hun eigen gang gaan. Mensen die niet achter Christus aan, maar tegen Christus in gaan, wandelen op de verkeerde weg en lopen het koninkrijk mis. Nu staat er in 1 Korintiërs 6 nog een opvallend zinnetje achter de tekst die we zojuist hebben bekeken: 'Sommigen van u zijn dat ooit geweest, maar u bent gereinigd, u bent geheiligd, u bent rechtvaardig verklaard in de naam van de Heer Jezus Christus en door de Geest van onze God' (1 Korintiërs 6:11). Dit kan moeilijk worden toegepast op de seksuele oriëntatie van mensen, wat het des te meer waarschijnlijk maakt dat het over iets anders gaat.

7. Romeinen 1

De meest uitgebreide tekst in het Nieuwe Testament over handelingen die wij als homoseksueel zouden typeren, is te vinden in Romeinen 1: 'Daarom heeft God hen uitgeleverd aan ontorende verlangens. De vrouwen hebben de natuurlijke omgang verruild voor de tegennatuurlijke, en ook de mannen hebben de natuurlijke omgang met vrouwen losgelaten en zijn in hartstocht voor elkaar ontbrand. Mannen plegen ontucht met mannen; zo ontvangen ze, door eigen toedoen, het verdiende loon voor hun dwaling' (Romeinen 1:26-27).

Deze tekst in de Bijbel is niet alleen de meest uitgebreide en meest expliciete tekst. Ook wordt hier een onderbouwing gegeven met het begrippenpaar natuurlijk – tegennatuurlijk. Tot slot is dit gedeelte uniek omdat het niet alleen gaat over seks tussen mannen, maar ook tussen vrouwen – de tekst begint daar zelfs mee.

De klassieke uitleg van deze tekst is dat er een algemene norm aan ontleend wordt: homoseksualiteit is afwijking van Gods norm, preciezer gezegd: het is 'tegen de natuur'. 'In de gereformeerde traditie is dit altijd opgevat als tegen de door God geschapen (natuurlijke) orde en daarmee als een algemeen bijbels verbod op homoseksueel verkeer, ongeacht de setting waarin dit plaatsvindt.'⁴³ Deze tekst krijgt nog meer zeggingskracht, doordat Paulus met zijn woordgebruik refereert aan de schepping.

Wat zegt Paulus in deze tekst? Vanaf Romeinen 1:18 tot en met 3:20 gaat het over Gods toorn, zijn boosheid, zijn gekwetste liefde. Deze toorn, zo schrijft Paulus, wordt opgeroepen door 'al het kwaad en onrecht van hen die met hun onrechtvaardigheid de waarheid geweld aandoen' (Romeinen 1:18). Het beeld is dat van mensen die de waarheid kopje onder houden in hun eigen slechtheid. Met andere woorden: ze hebben God willens en wetens aan de kant gezet, 'want hoewel ze God kennen, hebben ze Hem niet de eer en de dank gebracht die Hem toekomen. Hun overpeinzingen zijn volkomen zinloos en hun onverstandig hart is verduisterd' (Romeinen 1:21).

⁴²Tom Wright, *Paulus voor iedereen: 1 Korintiërs*, blz. 87. Brownson wijst in dezelfde richting: 'De meeste wetenschappers zijn van mening dat deze twee woorden weerspiegelen wat in de gehele antieke wereld gangbaar was als het gaat om homoseksuele handelingen tussen mannen: bijna alle documenten waarin het gaat over erotiek tussen mannen gaan uit van een onderscheid tussen actieve oudere mannen (in het Grieks meestal *erastai* genoemd) en passieve jongere mannen (meestal *erōmenoi* genoemd) – met andere woorden: de praktijk van pederastie' (*Bible, Gender, Sexuality*, blz. 274). Het betoog van Martti Nissinen, dat in het vorige hoofdstuk beschreven is, bevestigt dit, al zegt hij erbij dat de tekst niet zo geïnterpreteerd hoeft te worden. Daarvoor is die volgens hem te onhelder. Het is voor Nissinen wel duidelijk dat deze beide teksten voorbeelden zijn van het uitbuiten van personen. Zie Martti Nissinen, *Homosexualität in the Biblical World*, blz. 118.

⁴³Maarten van Loon, 'In liefde en trouw of tegennatuurlijk?', blz. 32.

Vervolgens werkt Paulus dit uit in drie grote wisseltrucs die mensen uithalen, met daar achteraan de consequenties die God aan deze wisseltrucs verbindt:

*Terwijl ze beweren wijs te zijn, zijn ze dwaas geworden en hebben ze de majesteit van de onvergankelijke God **ingewisseld** voor beelden van vergankelijke mensen, vogels, lopende en kruipende dieren. Daarom heeft God hen **uitgeleverd** aan hun zedeloze begeerten, waardoor ze hun lichaam onteren.*

*Ze hebben de waarheid over God **ingewisseld** voor de leugen; ze vereren en aanbidden het geschapene in plaats van de schepper, die moet worden geprezen tot in eeuwigheid. Amen. Daarom heeft God hen **uitgeleverd** aan onterende verlangens.*

*De vrouwen hebben de natuurlijke omgang **verruild** voor de tegennatuurlijke, en ook de mannen hebben de natuurlijke omgang met vrouwen losgelaten en zijn in hartstocht voor elkaar ontbrand. Mannen plegen ontucht met mannen; zo ontvangen ze, door eigen toedoen, het verdiende loon voor hun dwaling. Omdat ze het beneden hun waardigheid achtten God te erkennen, heeft God hen **uitgeleverd** aan hun eigen onwaardige ideeën en doen ze wat verwerpelijk is.*

(Romeinen 1:22-28)

Om te beginnen zijn we hier niet aanbeland in een deel van de brief waarin Paulus voorschriften en aanwijzingen geeft. Dat zal pas gebeuren vanaf hoofdstuk 12. We zijn hier nog aan het begin van de brief, waar hij een beeld schetst van de wereld die God inwisselt voor afgoden, die de waarheid inwisselt voor de leugen, die de omgang tussen man en vrouw verruilt voor die tussen vrouw en vrouw of man en man.

Het gaat vanaf Romeinen 1:18 over een andere groep mensen dan over de ‘geliefden van God’, zoals Paulus hen noemt (Romeinen 1:7), ‘geroepen om zijn heiligen te zijn’. Vanaf Romeinen 1:18 gaat het over de mensheid voor zover die niet in Jezus Christus gelooft. Paulus spreekt in Romeinen 1:22-28 en in de bredere context consequent over ‘zij’, ‘hen’ en ‘hun’. Ook in Romeinen 1 wordt de verbinding gelegd die we tegenkwamen in Leviticus 18 en 20, 1 Korintiërs 6 en 1 Timoteüs 1: de verbinding tussen afgodendienst en homoseksuele handelingen.

Daarmee zijn twee belangrijke dingen gezegd. Het gaat in dit gedeelte van Paulus’ brief aan de Romeinen niet over de gemeenschap van volgelingen van Jezus Christus, maar over de mensheid in zonde en zonder genade. Verder wordt hier niet iets voorgeschreven, maar er wordt iets uitgetekend. Wie vanuit dit gedeelte iets wil voorschrijven aan mensen die wel uit genade leven, moet goed op zijn of haar tellen passen.

Jakob van Bruggen (een van de voormalige hoogleraren Nieuwe Testament aan de Theologische Universiteit in Kampen) schrijft over Romeinen 1:24-27: ‘De modellen voor de *mannelijke* en *vrouwelijke* goden (mannelijke en vrouwelijke lichamen) raken verstrikt in zichzelf en raken elkaar kwijt in homoseksuele en lesbische handelingen. De bewoordingen van de apostel in 1:26-27 maken duidelijk dat hij hier niet in het algemeen spreekt over homofilie als aard of aanleg, maar dat hij zich richt op een specifieke situatie waarin men de heteroseksuele omgang “inruilt” of “loslaat” voor homoseksuele omgang. In het Romeinse rijk kende men dit verschijnsel evengoed als in de tegenwoordige tijd. Voor de apostel is het perversie van de seksualiteit wanneer een mens haar of zijn eigen aard (die wel degelijk gericht was op het andere geslacht) op enig moment *inruilt* voor homoseksuele of lesbische praktijken. Paulus ziet in deze *omkering* een typerende straf: bij de *overgang* op homoseksuele liefde valt het eigengemaakte godenbeeld dat mannelijk-vrouwelijk is in stukken uiteen! (...) De zinsneden in 1:26-27 zouden (...) overvraagd worden en hun

specifieke functie verliezen wanneer ze werden gelezen als een algemene behandeling van het onderwerp homofilie.’⁴⁴

Paulus spreekt hier niet in algemene bewoordingen over wat er kan gebeuren met de oriëntatie van mensen. Hij heeft het hier over concrete personen in een concrete situatie, die ervoor *kiezen* om het één in te wisselen of te verruilen voor het ander. Zoals je kunt kiezen om God in te wisselen voor afgoden (beelden) en zoals je kunt kiezen om de waarheid in te wisselen voor leugens, zo kun je ook de keuze maken om – in onze termen – heteroseksuele handelingen te verruilen voor homoseksuele.⁴⁵

Paulus schreef zijn brief eind 57 of begin 58 n.Chr.⁴⁶ Een kleine twintig jaar eerder was Gaius Caligula keizer van het Romeinse Rijk (37-41 n.Chr.). Brownson wijst op ‘de opvallende overeenkomsten tussen Paulus’ woordgebruik en de ontstellende hebzucht, gewelddadigheid en seksuele uitpattingen van Gaius Caligula’.⁴⁷ Dio Cassius, een Romeinse auteur, schrijft dat hij de enige keizer was die pretendeerde god te zijn en als zodanig vereerd wenste te worden.⁴⁸ Maar nog beruchter was hij vanwege de seksuele excessen aan zijn hof. Suetonius, een andere Romeinse auteur, beschrijft ze in extenso.⁴⁹ Daarbij maakte het Caligula weinig uit of de seksuele partners vrouwen of mannen waren. Suetonius vertelt uiteindelijk dat Caligula vermoord wordt, waarbij hij het volgende detail noemt: ‘Sommigen dreven het zwaard zelfs door zijn geslachtsdelen.’⁵⁰ Over dit detail schrijft Brownson: ‘De vraag dringt zich op of dit gruwelijke verhaal de achtergrond vormt van wat Paulus beschrijft in Romeinen 1:27: “Mannen doen schandelijke dingen met mannen en ontvangen het gepaste loon voor hun dwaling *in zichzelf*”.’⁵¹

Mensen die de tweede helft van Romeinen 1 lezen, haken nogal eens af, vooral vanwege de lijst met maar liefst 21 zonden die Paulus in vers 29-31 noemt. Maar wie beseft dat Paulus aan mensen in Rome schrijft en beseft hoe het wangedrag van keizers als Caligula, Claudius en Nero daar op pleinen en in theaters alomtegenwoordig was, ontdekt dat hij nog bescheiden is in zijn beschrijving.

Wij weten niet precies wat Paulus in gedachten had toen hij deze schets liet opschrijven. Hoe dan ook: wat wij kennen als het Bijbelboek Romeinen is en blijft een brief aan concrete mensen in een concrete historische situatie – de situatie van de stad Rome, waarin de keizercultus letterlijk en figuurlijk op de voorgrond stond. Daarom is het zonder meer terecht wat Jakob van Bruggen schrijft: ‘De zinsneden in 1:26-27 zouden (...) overvraagd worden en hun specifieke functie verliezen wanneer ze werden gelezen als een algemene behandeling van het onderwerp homofilie.’⁵²

⁴⁴Jakob van Bruggen, *Romeinen*, blz. 45 (door Van Bruggen zelf gecursiveerd).

⁴⁵Zie de preek van Ruud ter Beek bij onderdeel 1. en 2. van deze paragraaf voor een exacte tekening van dit inwisselen en verruilen.

⁴⁶Jakob van Bruggen, *Paulus*, blz. 270.

⁴⁷James Brownson, *Bible, Gender, Sexuality*, blz. 156.

⁴⁸Dio Cassius, *Historia Romana*, boek LIX, hoofdstuk 26-28.

⁴⁹Zie Suetonius, *Vitae Caesarum*, boek IV Caligula, vooral de hoofdstukken 24 en 36.

⁵⁰‘Quidam etiam per obscaena ferrum adegerunt’ (*a.w.*, hoofdstuk 58).

⁵¹James Brownson, *Bible, Gender, Sexuality*, blz. 157 (met het oog op deze handreiking gecursiveerd). Het Bijbelcitaat komt uit de Herziene Statenvertaling.

⁵²Zie noot 44.

Conclusie

Dit hoofdstuk begon met de waarneming dat nergens in de Bijbel passages lijken te vinden waarin de auteurs ermee rekenen dat mensen een oriëntatie hebben die wij vandaag de dag als homoseksueel of LHBTI+ aanduiden. Het lijkt veeleer te gaan over losbandige handelingen van mensen die in de meeste of alle gevallen een oriëntatie hadden die wij nu als heteroseksueel aanduiden. Uitgerekend de meest uitgebreide en vaakst geciteerde tekst, de enige ook waarin het gaat over seks tussen vrouwen, blijkt te staan in een historische setting waarin 'losbandig' nog zacht is uitgedrukt: Romeinen 1.

De conclusie luidt daarom dat het debat over LHBTI+ bezwaarlijk op exegetische gronden beslist kan worden. In het evangelie, beschreven door Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes, lijkt het niet aan de orde te komen. En waar dat in de brieven van Paulus wel het geval lijkt, staat het in het kader van afgoderij en in lijsten met zonden van mensen die zichzelf tot god zijn (en die zodoende geen deel hebben aan het koninkrijk van God).

De vraag blijft open wat er in positieve zin in de Bijbel staat. Dat wordt door Brownson prachtig beschreven, als hij aan het eind van zijn boek *Bible, Gender, Sexuality* tot zijn conclusies komt: 'Laat duidelijk zijn, dat de kerk zich behoort te verzetten tegen zondige neigingen die de achtergrond vormen van wat de Bijbel aanreikt in het kader van seksuele ethiek, inclusief de discussie in Romeinen 1. Dit omvat vooral een verwerping van elke vorm van promiscuïteit, en een diepe waardering voor toegewijde liefde die groeit en bloeit binnen relaties voor het leven. Zulke liefde houdt onze natuurlijke verlangens in toom, immers maar al te gemakkelijk denken we alleen aan onszelf. De kerk moet zich ook blijven verzetten tegen lust. De kerk moet eveneens nee blijven zeggen tegen alle seksuele relaties waarin sprake is van overheersing, dwang, gebrek aan wederkerigheid en gezamenlijkheid, en vooral tegen relaties waarin sprake is van pederastie. De kerk moet zich er dus voor blijven inzetten dat alle seksuele relaties gekenmerkt worden door wederzijds goedvinden – dat ze zijn tot eer van beide betrokkenen. Tot slot moet de kerk zich verzetten tegen de moderne opvatting dat seksuele relaties een "privéaangelegenheid" zijn, exclusief bedoeld voor volwassenen die elkaar hun instemming geven, en dat de bredere betekenis voor maatschappelijke orde en sociale omgeving irrelevant is voor de seksuele ethiek. In plaats daarvan moet de kerk aandringen op de vorming van een robuuste visie op seksuele ethiek, die gericht is op de bloei van alle mensen en die gekenmerkt wordt door het samengaan van individuele aanleg, maatschappelijke orde en harmonie met de wereld om ons heen.'⁵³

⁵³James Brownson, *Bible, Gender, Sexuality*, blz. 267.

5. Op zoek naar een begaanbare weg

Het is moeilijk om iets te kunnen aanvaarden waarvan je altijd hebt gehoord of vermoed dat het een van de gruwelijkste zonden was. Tegelijk hoort juist bij het christen zijn die zelfverloochening dat wij onze eigen claim op de kennis van goed en kwaad los kunnen laten, en bij Christus neer willen leggen, die ons gebiedt om onze naaste lief te hebben als onszelf.

(Robert Plomp, *De aanvaarding van homoseksuele relaties door orthodoxe christenen*)

Inleiding

Als je niet beter wist, dan zou je van de ex-farizeeër Paulus verwachten dat hij een man was van de norm, dat hij de geboden van de God van Israël hanteerde om ze in de kerk van Christus toe te passen. Maar hoe vaker je zijn brieven leest, hoe meer het opvalt dat hij niet opereert op grond van een set normen of geboden, maar steeds weer op grond van het evangelie: het leven, het sterven en de opstanding van Jezus Christus.

Neem de brief aan de Efeziërs: de zes hoofdstukken zijn later precies verdeeld in drie hoofdstukken over de *rijkdom* van de kerk: het goede nieuws van God die mensen vol liefde als zijn kinderen aanneemt, dode mensen levend maakt, muren van vijandschap afbreekt en in Christus zijn grootheid toont. Daarna volgen drie hoofdstukken met de *roeping* van de kerk: wees door de liefde een eenheid. Laat je voortdurend vernieuwen. Sta op uit de dood. Wees goed voor elkaar en vol medeleven. Vergeef elkaar zoals God u in Christus vergeven heeft.

Voor Paulus is het leven van een christen als wandelen met Christus. Op een gegeven moment zegt hij: 'Let er dus goed op welke weg u bewandelt' (Efeziërs 5:15). Ergens anders vult hij dat letterlijk zo in: 'Aangezien u Christus Jezus, de Heer, hebt aangenomen – wandel in Hem' (Kolossenzen 2:6, eigen vertaling). Dat is in ethisch opzicht de rode lijn in het Nieuwe Testament: heb ik Christus Jezus als Heer aangenomen? Zo ja, wandel ik in Hem? Kleed ik mijzelf in liefde? Heb ik de mensen om mij heen lief?

Het is steeds weer de roeping om door de heilige Geest zo met elkaar om te gaan, dat we elkaar in Christus liefhebben. De keuzes van een ander die zichtbaar worden in zijn of haar gedrag, kunnen wij niet zomaar beoordelen en al helemaal niet op voorhand veroordelen. Tot drie keer toe vraagt Paulus in Romeinen 14: 'Wie bent u dat u een oordeel velst over de dienaar van een ander?' (Romeinen 14:4). 'Wie bent u dat u een oordeel velst over uw broeder of zuster?' (Romeinen 14:10). 'Wie bent u dat u neerziet op uw broeder of zuster?' (Romeinen 14:10).

De vraag is: geven wij de Geest de ruimte om in ons werken? Lopen wij op de weg van Christus? Bewegen wij ons in onze keuzes naar de Vader toe, of van Hem af? In de gemeenschap van de heiligen is er steeds een sterke binding: de ander is mijn zus, mijn broer, want hij of zij is een zoon of een dochter van de Vader in de hemel. Binnen die sterke relatie hebben wij de ruimte om met elkaar in gesprek te zijn over keuzes en gedrag. In het Nieuwe Testament staan woorden als bemoedigen, vertroosten, corrigeren in dat kader.

Als er binnen deze sterke relatie sprake is van vertrouwen, dan kan er openheid komen. Laat dat wel een openheid over en weer zijn. Als hetero's er niet in slagen op een open en kwetsbare manier over hun liefde, seks en relaties te spreken, dan voelt het schijnheilig om dat wel over de liefde, seks en relaties van LHBTI+ te doen.

Met andere woorden: laten wij geen voorwaarden stellen aan de poort, geen normen vooraf. ‘God bewijst ons zijn liefde, doordat Christus voor ons gestorven is toen wij nog zondaars waren’ (Romeinen 5:8). ‘Omdat God zo barmhartig is en de liefde die Hij voor ons heeft opgevat zo groot, heeft Hij ons, terwijl wij allen dood waren door onze zonden, samen met Christus levend gemaakt’ (Efeziërs 2:4-5). Zoals God zijn liefde zonder voorwaarden vooraf geeft – laat het zo ook zijn voor ieder die deze God als Vader heeft.

Eerst is er *belong*: horen bij. Elkaar aanvaarden. Dan komt binnen die relatie *believe*: geloven. Samen meer en meer Christus leren kennen. Dan komt *behave*: doen en laten. Wat past wel in de familie van Christus en wat niet? Vaak draaien we dat om: *believe* – *behave* – *belong*. Eerst moet je geloven en in je gedrag bewijzen dat je een christen bent, dan mag je erbij horen. ‘Waar het de farizeeën aan ontbrak – en waar het ons christenen maar al te vaak aan ontbroken heeft – is genade. We mogen nooit toestaan dat theologische meningsverschillen ons verhinderen om Gods onvoorwaardelijke, overweldigende genade te betonen aan iedereen die we tegenkomen.’⁵⁴

Het evangelie leert zijn lezers nieuwe vragen te stellen. In plaats van de vraag of homoseksualiteit goed of fout is, komt de vraag hoe LHBTI+ en hetero’s met elkaar omgaan in Gods koninkrijk. ‘Als gemeenschap die wars is van verandering ziet de kerk de toenemende acceptatie van homo’s als de zoveelste stap richting moreel relativisme en verval. Als veranderingsgezinde gemeenschap ziet de kerk de toenemende acceptatie als een nieuwe stap in de richting van het slechten van de oude scheidsmuren tussen Jood en heiden, slaaf en vrije, zwart en bruin en wit, man en vrouw, enzovoorts.’⁵⁵

Celibaat

Jezus heeft in geen van de dingen die Hij deed of zei iets laten merken van een eigen seksuele motivatie. Ook al zijn er boeken en films waarin wordt geprobeerd om Hem te tekenen vanuit een vermeende seksuele identiteit – in het evangelie speelt die geen enkele rol. Hij had geen seksuele relatie, was niet getrouwd, wordt op geen enkele manier in verband gebracht met seks. Niet omdat dit alles zondig is, van een lagere orde, lichamelijk of op een andere manier inferieur – integendeel. Maar omdat Hij een andere focus had: de wil van zijn Vader en de redding voor de verloren schapen van Israël. Hetzelfde geldt voor Paulus, die vrijwel zeker ongetrouwd was. Zelfs in het geval van Petrus, die volgens het evangelie een schoonmoeder had en dus getrouwd was, speelt het geen enkele rol dat hij een getrouwde man was. Zijn vrouw komen we nergens tegen, we weten zelfs niet hoe zij heette.

Het is daarom verwonderlijk dat het huwelijk zo vanzelfsprekend is in de familie van Jezus. Vaak wordt stilzwijgend de indruk gewekt dat singles, LHBTI+ en anderen die niet getrouwd zijn ‘anders’ zijn. ‘We zijn zo geobsedeerd door romantiek en het vinden van de ware – zet de radio of tv maar aan als je me niet gelooft – dat van mensen die rond hun dertigste nog niet getrouwd zijn wordt aangenomen dat er iets “mis” is met hen. (...) Homoseksuele christenen die alleen leven

⁵⁴Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 297. ‘Je kruis op je nemen moet een beslissing zijn die je zelf neemt, in geloof, in een persoonlijke band met Christus. Je legt dat niet een ander op. Soms zijn mensen daar nog niet aan toe, hetero’s en homo’s. Bijvoorbeeld om *psychologische* redenen. Jezelf verloochenen? Die boodschap komt helemaal verkeerd over als iemand nog niet geleerd heeft zichzelf te aanvaarden. Ook als homo vind je het soms moeilijk om jezelf te aanvaarden. Maar ook op het punt van het *geloof*. Navolging kan alleen maar geboren worden als iemand Jezus echt persoonlijk kent, en zich aan Hem overgeeft’ (Ad de Bruijne, ‘Navolging – ook rond homoseksualiteit’, door De Bruijne zelf gecursiveerd).

⁵⁵Brian McLaren, *Een nieuw christendom*, blz. 237-238.

hebben te maken met de lastige kanten van het alleen zijn, maar lopen daarnaast ook nog eens het risico op veroordeling vanwege hun geaardheid.⁵⁶

Het celibaat, dat wil zeggen de keus om in seksuele onthouding te leven en alle aandacht te richten op een leven met God, is een keuze of een gave.⁵⁷ Celibaat is iets wat niet opgelegd kan worden aan een ander. God doet dat ook niet. Jezus noemt de mogelijkheid als keuze: 'Wat ik zeg, is moeilijk. Je kunt het alleen begrijpen als God je inzicht geeft. Om verschillende redenen zijn er mannen die alleen blijven. Sommige mannen blijven alleen omdat ze geen seks kunnen hebben. Omdat ze zo geboren zijn of omdat ze door de mensen zo gemaakt zijn. Maar er zijn ook mannen die er zelf voor kiezen om alleen te blijven. Omdat ze willen leven voor Gods nieuwe wereld. Probeer het te begrijpen, als je dat kunt' (Matteüs 19:11-12, BGT).

Wie kiest voor de weg van het celibaat – wat haar of zijn oriëntatie ook wezen mag –, verdient veel respect en vraagt des te sterker om een nieuwe familie: broers en zussen die onvoorwaardelijk openstaan. 'Wie kiest voor het celibaat heeft een lange, moeilijke weg te gaan. Eenzaamheid en ontmoediging liggen op de loer. Homoseksuele christenen die geloven dat God hen hiertoe roept, hebben de steun van hun gemeenteg gezin hard nodig.'⁵⁸ Zij die deze weg kiezen, 'zijn geen slachtoffer, maar sterke christenen die ons tot voorbeeld kunnen zijn. Hun celibataire leven is geen vrucht van hun seksuele, maar van hun christelijke identiteit. Paulus noemt zijn vermogen om celibatair te leven een genadegave.'⁵⁹

Relatie

Als we erkennen dat we in verlegenheid zijn over aard en herkomst van homoseksualiteit, als we bedenken dat men pas in de negentiende eeuw begon te spreken van een homoseksuele identiteit, als we beseffen dat de homoseksuele handelingen waarvan sprake is in de Bijbel van een radicaal andere orde lijken te zijn en als we tot slot verdisconteren dat het huwelijk vanuit de opstanding gerelativeerd wordt, wat zijn dan de argumenten om LHBTI+-relaties in liefde, gelijkwaardigheid en trouw als zondig of minderwaardig te bestempelen?

Als mensen in Gods gezin ruimte geven aan echtscheiding, waarover in de Bijbel wel directe en voorschrijvende teksten staan, dan lijkt het op meten met twee maten als er geen ruimte is voor homoseksuele relaties in liefde, gelijkwaardigheid en trouw, waarover in de Bijbel geen directe en voorschrijvende teksten lijken te staan. 'De vraag in de kerk is dan ook niet of homoseksuele relaties goed of fout zijn, maar of homo's en hetero's Jezus Christus als Heer erkennen en hun leven vormgeven naar zijn voorbeeld en zich laten leiden door zijn Geest.'⁶⁰ 'De aanvaarding van (homo)seksuele relaties betekent niet dat het celibaat wordt afgewezen. Ook geldt dat als voor iemand een celibataire levenswijze niet vol te houden is, hij of zij beter kan trouwen, zo leert Paulus ons.'⁶¹

'Toen iedereen het eens was, moedigde Paulus de kerk aan om daar dan ook naar te leven. Maar toen er sprake was van ernstige verdeeldheid binnen het Lichaam van Christus moedigde Paulus de gelovigen aan om hun geweten te volgen en anderen ruimte te geven om dat ook te doen. Ik

⁵⁶Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 309.

⁵⁷'Ik zou liever zien dat alle mensen waren zoals ik, maar iedereen heeft van God zijn eigen gave gekregen, de een deze, de ander die' (1 Korintiërs 7:7).

⁵⁸Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 308.

⁵⁹Robert Plomp, 'De aanvaarding van homoseksuele relaties door orthodoxe christenen', Q&A 8.

⁶⁰Brian McLaren, *Een nieuw christendom*, blz. 237.

⁶¹Robert Plomp, 'De aanvaarding van homoseksuele relaties door orthodoxe christenen', Q&A 5.

geloof dat onze situatie van dit moment het meest lijkt op die van de kerk in Rome.⁶² Die vergelijking snijdt hout: de vraag of het eten van offervlees gelijkstond aan afgoderij bracht toen diepe verdeeldheid. De vraag of homoseksualiteit in de praktijk gelijkstaan aan afgoderij brengt nu diepe verdeeldheid. Paulus merkt juist in deze situatie op: 'Uw overtuiging is een aangelegenheid tussen u en God' (Romeinen 14:22).

Huwelijk

De vraag is of de kerk een huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht als huwelijk erkent. In de samenleving is dat het geval: 'Een huwelijk kan worden aangegaan door twee personen van verschillend of van gelijk geslacht.'⁶³ In de volksmond wordt dat laatste een 'homohuwelijk' genoemd. Als de kerk zo'n huwelijk niet erkent, zal ze het ook niet kerkelijk bevestigen. Als de kerk zo'n huwelijk wel erkent, zal ze het ook kerkelijk bevestigen.

In de kerk heeft altijd veel nadruk gelegen op de waarde van de Bijbelse lijn waarin het huwelijk de verbintenis is van man en vrouw. Vaak wordt in dat verband gesproken van een scheppingsorde: God heeft bij de schepping van de wereld de mens mannelijk en vrouwelijk geschapen, en daarmee een huwelijksorde gegeven voor alle tijden. Op deze lijn worden vaak drie aspecten onderscheiden: het verenigende, procreatieve en sacramentele aspect.⁶⁴

Het huwelijk tussen man en vrouw is een bijzondere vorm van eenheid, die op een ongeëvenaarde manier gevierd wordt in de seksuele eenwording. 'Daarom maakt een man zich los van zijn vader en moeder en hecht hij zich aan zijn vrouw, en zij zullen één lichaam zijn' (Genesis 2:24). Dit verenigende aspect is mogelijk vanwege de lichamelijke verschillen tussen vrouw en man.

Het procreatieve aspect is alleen mogelijk dankzij deze eenheid. Dat wil zeggen dat voortplanting (tot nu toe) alleen mogelijk is door de seksuele gemeenschap van man en vrouw. Kinderen worden geboren door de eenheid van vrouw en man.

In het Nieuwe Testament krijgt deze unieke eenheid een sacramentele verdieping. Paulus schrijft: "'Daarom zal een man zich losmaken van zijn vader en moeder en zich hechten aan zijn vrouw, en die twee zullen één lichaam zijn.'" In deze woorden schuilt een groot geheim – ik betrek ze op Christus en de kerk' (Efeziërs 5:31-32). De eenheid tussen Christus en de kerk wordt op een unieke manier weerspiegeld in het huwelijk tussen man en vrouw.

Naast de lijn van het huwelijk als een belangrijke, goddelijke instelling in de Bijbel, is er een andere lijn, met opnieuw drie aspecten die de moeite van het overwegen waard zijn.

Ten eerste zijn er teksten in het Nieuwe Testament waarin de voorlopigheid of beperktheid van het huwelijk wordt beschreven. Wanneer Jezus in confrontatie met de farizeeën scherpe uitspraken heeft gedaan over huwelijk en echtscheiding, reageren zijn leerlingen als volgt: 'Als het met de verhouding tussen man en vrouw zo gesteld is, kun je maar beter niet trouwen' (Matteüs 19:10). Jezus reageert dan niet met: 'Natuurlijk wel, want het huwelijk is een groot goed', maar Hij zegt: 'Er zijn mannen die niet trouwen omdat ze onvruchtbaar geboren zijn, andere omdat ze door

⁶²Justin Lee, *Verscheurd*, blz. 318-319.

⁶³Sinds 1 april 2001 is dit in Nederland wettelijk vastgelegd (Burgerlijk Wetboek, boek 1, artikel 30).

⁶⁴'The entire Christian tradition has tended to speak of marriage under three broad rubrics (with differing levels of emphasis on each, in different parts of the tradition): the *unitive*, *procreative* and *sacramental* meanings of marriage' (Brownson, blz. 86, door Brownson zelf gecursiveerd). Ook De Bruijne noemt 'het feit dat seksualiteit in een homorelatie niet hetzelfde karakter draagt als in een heterorelatie. De aspecten van voortplanting, eenheid en sacramentaliteit komen daarin niet of minder tot hun recht' (*Verbonden voor het leven*, blz. 384).

mensen onvruchtbaar gemaakt zijn, en er zijn mannen die niet trouwen omdat ze zichzelf onvruchtbaar gemaakt hebben met het oog op het koninkrijk van de hemel. Laat wie bij machte is dit te begrijpen het begrijpen!’ (Matteüs 19:13). Hij reageert dus door te wijzen op meerdere situaties waarin mensen *niet* trouwen. Datzelfde geluid klinkt op een andere manier in zijn gesprek met de saduceeën, kenners van de Schriften (hoewel, zie het citaat...) die niet geloofden in de opstanding en een leven na dit leven. Tegen hen zegt Jezus: ‘U dwaalt, u kent de Schriften niet, en de macht van God evenmin! Want bij de opstanding trouwen de mensen niet en worden ze niet uitgehuwelijkt, ze zijn dan als engelen in de hemel’ (Matteüs 22:29-30). Tot slot noemt Paulus het huwelijk goed, maar ongetrouwd blijven noemt hij beter: ‘Dus iemand die met [zijn toekomstige vrouw] trouwt handelt goed, maar iemand die niet met haar trouwt handelt beter’ (1 Korintiërs 7:38). Door ook deze teksten in ogenschouw te nemen, voorkomt de kerk een al te grote nadruk op het huwelijk tussen man en vrouw als dominante en vanzelfsprekende levensvorm in de kerk. Er zijn in de kerk singles, weduwen, weduwnaars, gescheiden mensen en anderen, die allen een volwaardige plek in de gemeenschap van Christus hebben.

Ten tweede zijn er gedeelten in het Oude Testament waarin ruimte gegeven wordt aan echtscheiding en polygamie. Het is zonder meer duidelijk dat een huwelijk tussen één man en één vrouw Gods bedoeling is, maar als Vader aanvaardt God zijn kinderen zelfs in allerlei gevallen waarin zij eigen keuzes maken.

Ten derde is steeds weer de vraag hoe de kerk moet omgaan met de wetten van de staat: vaak heeft zij het midden weten te vinden tussen rigide afwijzing en naïeve aanvaarding. ‘Wat je feitelijk ziet gebeuren in de Bijbel is dat de lokale huwelijksgebruiken worden overgenomen, denk aan het lossershuwelijk en het leviraatshuwelijk.’⁶⁵

Op grond van deze tweede lijn staat niet bij voorbaat vast dat een huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht niet erkend kan worden, al zal de kerk tegelijk oog blijven hebben voor de beperktheid ervan. Als een huwelijk tussen twee mensen van gelijk geslacht erkend wordt, dan spreekt het vanzelf dat er een zegen over gevraagd wordt, omdat God de bron van liefde en trouw is.⁶⁶

In het bovenstaande zijn drie klassieke aspecten van het huwelijk in beeld gebracht en vervolgens drie aspecten genoemd die de prominente plaats van het huwelijk relativiseren. Op dit moment lijkt het gesprek kerkelijk onvoldoende uitgekristalliseerd om vrijmoedig ja te zeggen op de vraag of een huwelijk tussen twee mensen van gelijk geslacht kerkelijk bevestigd kan worden. De grote vraag is vooralsnog of de kerk van een huwelijk tussen twee mensen van gelijk geslacht kan zeggen dat God hen heeft samengevoegd, als beeld van Christus en de kerk.

Avondmaal

Bij het vieren van het avondmaal en het onderlinge toezicht op leer en leven van degenen die het avondmaal vieren, gaat het niet om de vragen naar oriëntatie of relatie, maar om de vragen: heb ik Christus Jezus als Heer aangenomen? Zo ja, wandel ik in hem? Kleed ik mijzelf in liefde? Heb ik de mensen om mij heen lief? Wie daar ja op kan zeggen, is welkom. ‘Naar analogie van Kolossen-

⁶⁵Robert Plomp, ‘De aanvaarding van homoseksuele relaties door orthodoxe christenen’, Q&A 27. Zie verder: Robert Plomp, ‘Orthodoxe christenen en homoseksualiteit: 6. het Bijbelse huwelijk’. Het leviraats- of zwagerhuwelijk is een huwelijk waar de broer van een overleden man met diens vrouw trouwt en nageslacht voor hem verwekt. Het lossershuwelijk is bekend uit het verhaal van Ruth en Boaz.

⁶⁶Ad de Bruijne wijst in zijn nieuwe boek deze weg af en pleit voor een homopartnerschap in liefde en trouw (*Verbonden voor het leven*, blz. 292-309).

zen 3, waar Paulus het toen zo wezenlijke onderscheid tussen niet-Jood en Jood bagatelliseert, zegt de kerk: het doet er niet toe of je hetero of homo bent. We hebben gelukkig iets – iemand – anders om naar te kijken. We kennen elkaar in Jezus. Welkom: of je nu een relatie hebt of niet.’⁶⁷

Kerkelijk leiderschap

Voor dienende functies in de kerk, waaronder het werk van de kerkenraad en de diaconie, geldt hetzelfde als wat zojuist gezegd is met betrekking tot het avondmaal. Maar zoals mensen moeite kunnen hebben met een vrouw als ouderling of diaken, zo kunnen mensen ook moeite hebben met mensen die een homoseksuele relatie hebben als diaken of ouderling. In zulke situaties zal er op grond van Paulus’ oproep om geen aanstoot te geven, gezocht worden naar een passende oplossing.

Tot slot

De gemeenschap van heiligen is een wereldwijde gemeenschap van mensen die elkaar liefhebben zoals Christus hen heeft liefgehad. In het licht van Jezus’ liefde ontdekt ieder waar zijn of haar eigen zwakheid en zonde vat op hem of haar krijgt. Jezus noemt dat de balk in je eigen oog. En Hij roept je op om die eerst te verwijderen, alvorens aan de splinter van een ander te beginnen. Hij leert ons af om het gedrag van anderen op grond van vermeende goddelijke normen te veroordelen. We zijn er om elkaar lief te hebben.

In dat licht hebben we ontdekt dat het zeer ingewikkeld is om de aard en herkomst van LHBTI+ te duiden. Nog belangrijker: LHBTI+ als oriëntatie, die tot uitdrukking kan komen in een relatie of zelfs huwelijk in liefde en trouw, lijkt in geen enkele passage in de Bijbel voor te komen. Daar komt bij dat de centrale plaats van het huwelijk tussen man en vrouw in het Nieuwe Testament gerelativeerd wordt.

Dat maakt ons bescheiden. Wat weten we weinig. Maar in het koninkrijk van God draait het ook niet primair om hoofden vol kennis, maar om harten vol liefde. Laat de kerk een plaats zijn waar LHBTI+ die afzien van een relatie om Christus, veel waardering en ondersteuning ervaren. Laat de kerk een plaats zijn waar LHBTI+ die een relatie of zelfs een huwelijk in liefde en trouw aangaan, met evenveel liefde en aanvaarding worden benaderd als ieder ander. ‘Laten we elkaar daarom niet langer veroordelen. In plaats daarvan moet u zich voornemen uw broeder en zuster niet te laten struikelen of ten val te brengen. (...) Uw overtuiging is een aangelegenheid tussen u en God’ (Romeinen 14:13 en 22).

In zo’n omgeving is ruimte voor gesprek tussen mensen die op onderdelen van mening met elkaar verschillen. Daarbij geeft managementgoeroe Stephen Covey (1932-2012) een bruikbare tip: probeer eerst de ander te begrijpen en daarna pas te vragen om begrip. Of nog mooier: mijn Vader zelf kijkt met genadige ogen naar mij, Hij ziet wat goed is, wat mij uniek en mooi maakt, waar Hij van houdt. Wat zou er gebeuren als ik zo, met door de Geest verlichte ogen, naar de ander kijk?

⁶⁷Matthijs Haak, ‘Homo’s en lesbiennes op een inclusieve manier welkom heten’.

6. Samenvatting

Als de weg lang is en de eenzaamheid en het pure verlangen de hoop dreigen uit te doven, helpt het ons om te bedenken dat ik, net als Frodo en Sam, onderdeel uitmaak van een groter verhaal, met een alziende, zorgende Lezer en Luisteraar die op de een of andere mysterieuze manier de Auteur blijkt te zijn.

(Wesley Hill, *Hoopvol leven*, blz. 135)

Hoofdstuk 1

Dit hoofdstuk startte met een waarneming en een vraag.

De waarneming is: als het gaat over LHBTI+ (een lesbische, homoseksuele, biseksuele, transseksuele, interseksuele of andere oriëntatie) maakt het een wereld van verschil of je spreekt over een onderwerp of over mensen die je (van dichtbij) kent.

De vraag luidt: hoe werkt ons verstaan? Kleurt de Bijbel ons denken, of kleurt ons denken de Bijbel, of allebei? Is wat de Bijbel lijkt te zeggen over homoseksualiteit bepalend voor jou denken? Of is jouw denken bepalend voor wat de Bijbel lijkt te zeggen over homoseksualiteit? Of zijn beide het geval?

En wat te denken van de vraag die daaruit voortvloeit: mag je als mens veranderen van gedachten? Is dat een teken van zwakte of een teken van kracht?

Hoofdstuk 2

Dit hoofdstuk ging over de centrale boodschap van de Bijbel, over de rode lijn. Christenen geloven niet in een boek, maar in een persoon: Jezus Christus, het Woord van God. Zijn boodschap draait in alle opzichten om liefde. Hij stierf uit liefde voor ons. En Hij vraagt ons om zelf een leven van liefde te leiden. We hoeven dat niet op eigen kracht te doen, maar kunnen en willen dat door de kracht van zijn Geest. Alles draait dus om geloof in Christus en gehoorzaamheid aan Christus. Veroordeling en schijnheiligheid passen daar niet bij. Liefde sluit niet uit dat we elkaar vragen stellen, elkaar aansporen, elkaar corrigeren, elkaar aanspreken op verantwoordelijkheden.

Hoofdstuk 3

Dit hoofdstuk ging over de vraag wat LHBTI+ eigenlijk is. Het hoofdstuk begint met de vaststelling dat dit een gevoelige vraag is. Waarom gaat het in de kerk wel vaak over LHBTI+ en niet vaak over heteroseksualiteit? Waarom voelt het zo vaak als wij versus zij? Waarom praten we er vaak *over* en nemen we weinig de moeite om *met* mensen van vlees en bloed te spreken?

De vraag waar LHBTI+ vandaan komt, is nog niet met voldoende zekerheid beantwoord. Er wordt veel onderzoek naar gedaan: biologisch, genetisch, epigenetisch, sociaalpsychologisch (en daarmee zijn nog niet eens alle velden van onderzoek genoemd).

Een andere vraag luidt: kwamen er in de tijd van het Oude Testament en later, in de klassieke oudheid, relaties voor die wij nu homoseksueel en gelijkwaardig zouden noemen? Het antwoord daarop lijkt 'nee' te zijn: sociaal gezien waren zulke relaties in principe ongelijk. Een homoseksuele identiteit lijkt een verschijnsel van de laatste eeuwen.

Hoofdstuk 4

In dit hoofdstuk kwam de Bijbel meer in detail aan de orde, op het niveau van de teksten. De afzonderlijke teksten moeten in het geheel van het evangelie worden uitgelegd. En tegelijkertijd moet er ruimte blijven om heel precies te kijken wat elke tekst afzonderlijk te zeggen heeft. Daarom werden er in dit hoofdstuk zeven teksten besproken waarin het gaat, niet over homoseksuele relaties, maar wel over *handelingen* die vandaag de dag homoseksueel zouden worden genoemd. Dit woord 'homoseksueel', dat pas een eeuw of twee oud is, komt in de Bijbel (dus) niet voor.

In deze samenvatting keren alleen Leviticus 18 en 20 en Romeinen 1 terug. Voor de overige teksten: zie hoofdstuk 4.

In Leviticus 18 en 20 wordt het een man verboden het bed te delen met een man, zoals met een vrouw. Dit wordt getypeerd als gruwelijk. Op het negeren van dit verbod staat de doodstraf. In deze teksten staat de heiligheid van het volk en het land Israël centraal. Gods volk moest zich heel anders gedragen dan de volken in de landen om hen heen. Degene die Leviticus 18 en 20 wordt aangesproken, is de man van het huis, de heer des huizes. Hem wordt verboden om uit verveling, lust, woede, grootheidswaanzin of om welke reden dan ook zijn lusten bot te vieren op kinderen, vrouwen van andere mannen, mannelijke slaven of dieren. Het ligt voor de hand dat deze teksten gericht zijn aan wat wij nu een heteroseksuele man zouden noemen, getrouwd met zijn vrouw, en gezegend met kinderen, slaven en dieren.

Romeinen 1 is een tekst waarin Paulus halverwege het hoofdstuk begint met een tekening van de wereld waarin mensen willens en wetens God en zijn waarheid verdringen. Het gaat dan over mensen die God inwisselen voor afgoden, de waarheid inwisselen voor leugens en de natuurlijke omgang verruilen voor de tegennatuurlijke. Ook hier lijkt het nadrukkelijk te gaan om mensen die (in termen van nu) hun natuurlijke oriëntatie inruilen voor homoseksuele handelingen. Opnieuw zou het dan gaan over losbandige lust in een wereld los van God. De tekening die Paulus hier biedt, kan niet zomaar worden vertaald in geboden voor mensen die Jezus navolgen en een LHBTI+-oriëntatie hebben.

In het licht van de Bijbel is de roeping van de christelijke kerk dan niet dat zij zich verzet tegen LHBTI+-relaties. Wel is duidelijk dat elke vorm van losbandigheid, egocentrische lust, promiscuïteit, ongelijkheid, overheersing, dwang of welke vorm van misbruik ook maar uit den boze is en als zodanig aan de kaak moet worden gesteld.

Hoofdstuk 5

In dit hoofdstuk werd gezocht naar een begaanbare weg. Wat betekenen de waarnemingen uit de hoofdstukken 1 tot en met 4 voor de praktijk van het leven in de kerk vandaag de dag? Daarbij is het van belang om te beginnen bij het evangelie. De Geest vormt een gemeenschap waarin mensen elkaar niet veroordelen aan de hand van normen, maar waarin mensen met elkaar samenleven als broers en zussen, als zonen en dochters van de Vader. In die vertrouwelijkheid is er ruimte om keuzes te maken en elkaar met alle verschillen te aanvaarden in het licht van Gods liefde. In de familie van Christus leren mensen nieuwe vragen te stellen. De oude vraag of homoseksualiteit goed of fout is, maakt ruimte voor de vraag hoe LHBTI+ en hetero's met elkaar omgaan in Gods koninkrijk.

Dat kan tot uitdrukking komen in keuzes die schijnbaar tegenstrijdig lijken. Stel dat er in de kerk – zoekend en vragend, zoals de vraag wat Gods wil in ons leven deze tijd vrijwel altijd kwetsbaar is en tot gevarieerde antwoorden leidt – ruimte komt voor een huwelijk tussen vrouw en vrouw of tussen man en man. Dan komt die ruimte nooit in mindering op het celibaat: een man of een

vrouw die, wat zijn of haar seksuele oriëntatie ook is, ervoor kiest om niet te trouwen, uit liefde voor Christus. Het is verwonderlijk dat, na alles wat Jezus en Paulus zelf belichaamd en verwoord hebben, het huwelijk zo dominant is geworden in de christelijke kerk door de eeuwen heen. De keuze om celibatair te leven, wordt gedragen door een gave en mag nooit door een ander worden opgelegd of vanzelfsprekend worden gevonden. Wie deze weg gaan, zijn geen slachtoffer, maar krachtige christenen die velen tot voorbeeld zijn.

Sinds 2001 erkent onze samenleving het huwelijk tussen twee mensen van gelijk geslacht. De vraag is of de kerk diezelfde weg gaat. Belangrijke klassieke aspecten van het huwelijk zijn (1) de unieke levenseenheid van man en vrouw, (2) voortplanting als iets wat (voorlopig) alleen mogelijk is binnen deze unieke levenseenheid en (3) de sacramentele betekenis ervan, als beeld van Christus' trouw aan zijn gemeente. Vooral aspect (1) vraagt om nadere doordenking: kan de kerk van een huwelijk tussen mensen van gelijk geslacht zeggen dat God zelf hen heeft samengevoegd, als beeld van Christus en de kerk?

Aan de andere kant: (1) in het Nieuwe Testament wordt het huwelijk als een tijdelijke instelling getekend en wordt de weg waarop mensen er om Christus' wil voor kiezen niet te trouwen 'beter' genoemd, (2) in het Oude Testament blijken er veel varianten op een huwelijk tussen man en vrouw te zijn geweest, waarbij zelfs echtscheiding werd toegestaan, en (3) als er in de Bijbel ruimte blijkt te zijn om allerlei vormen van huwelijk in de samenleving te volgen, wat maakt dan dat in het geval van een huwelijk tussen twee mensen van gelijk geslacht een scherpe grens getrokken moeten worden?

Bij de viering van het avondmaal en de vraag of mensen met een homoseksuele relatie diaken of ouderling kunnen zijn, is het van belang om te bedenken dat niet de seksuele oriëntatie maar geloof in en gehoorzaamheid aan Christus het verschil maken.

Het hoofdstuk sloot af met een oproep om, in de woorden van Jezus, in de eerste plaats gericht te zijn op de balk in je eigen oog en niet op de splinter in het oog van de ander. Over veel dingen weten we weinig. Maar één ding blijft glashelder: 'Ik geef jullie een nieuw gebod: heb elkaar lief. Zoals Ik jullie heb liefgehad, zo moeten jullie elkaar liefhebben. Aan jullie liefde voor elkaar zal iedereen zien dat jullie mijn leerlingen zijn' (Johannes 13:34-35).

Literatuur

- Beek, ter, Ruud, 'Preek Leviticus 18' (2018), <https://ruudterbeek.wordpress.com/2019/12/10/leviticus-18/> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Bruggen, van, Jakob, *Paulus. Pionier voor de Messias van Israël* (Commentaar op het Nieuwe Testament, derde serie). Kampen: Kok, 2001.
- Bruggen, van, Jakob, *Romeinen: Christenen tussen stad en synagoge* (Commentaar op het Nieuwe Testament, derde serie). Kampen: Kok, derde druk 2010.
- Bruijne, de, Ad, 'Navolging – ook rond homoseksualiteit' (2003), <http://www.homoindekerk.nl/toespraken/> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Bruijne, de, Ad, 'Vriendschap voor christen-homo's', in: Ad de Bruijne (red.), *Open en kwetsbaar: Christelijk debat over homoseksualiteit*. Barneveld, De Vuurbaak, 2012 (blz. 57-69).
- Bruijne, de, Ad, *Verbonden voor het leven: Een theologisch-ethisch voorstel rond homoseksualiteit en seksuele diversiteit*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2022.
- Burgerlijk Wetboek, <http://www.wetboek-online.nl/wet/BW1.html> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Catechismus van de Katholieke Kerk, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Derks, Marco; Thijs Tromp; Pieter Vos, 'In de ban van de ring: Over het huwelijk als dominant construct in seksegerelateerde kwesties', in: *Radix* 36/1 (maart 2010), blz. 2-21.
- Derks, Marco, 'Prangende vragen', in: Ad de Bruijne (red.), *Open en kwetsbaar: Christelijk debat over homoseksualiteit*. Barneveld, De Vuurbaak, 2012 (blz. 107-114).
- Dio Cassius, *Historia Romana*. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/home.html (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Gagnon, Robert, *The Bible and Homosexual Practice: Texts and Hermeneutics*. Nashville: Abingdon Press, 2001.
- Glas, Gerrit, 'Homoseksualiteit en homo-zijn', in: Ad de Bruijne (red.), *Open en kwetsbaar: Christelijk debat over homoseksualiteit*. Barneveld, De Vuurbaak, 2012 (blz. 19-30).
- Haak, Matthijs, 'Homo's en lesbiennes op een inclusieve manier welkom heten', <https://jmhaak.com/2015/06/29/homos-en-lesbiennes-op-een-inclusieve-manier-welkom-heten/> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Hill, Wesley, *Hoopvol leven: Gedachten over christelijke trouw en homoseksualiteit*. Franker: Van Wijnen, 2018.
- Hoek, Jan, 'Hermeneutiek en homoseksualiteit', <http://www.homoindekerk.nl/toespraken/> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Knijff, Hans de, *Sleutel en slot. Beknopte geschiedenis van de bijbelse hermeneutiek*. Kampen: Kok, vierde druk 1995.
- Lee, Justin, *Verscheurd: Het gesprek over homoseksualiteit en christelijk geloof*. Amsterdam: Ark Media, 2014.
- Loon, van, Maarten, 'In liefde en trouw of tegennatuurlijk?', in: Ad de Bruijne (red.), *Open en kwetsbaar: Christelijk debat over homoseksualiteit*. Barneveld, De Vuurbaak, 2012 (blz. 31-43).
- McLaren, Brian, *Een nieuw christendom: Tien vragen die het geloof veranderen*. Barneveld: Plateau, 2017.

- Nissinen, Martti, *Homoeroticism in the Biblical World. A Historical Perspective*. Minneapolis: Fortress Press, 1998.
- Plato, *Symposium*. <https://www.arsfloreat.nl/documents/Plato-Symposion.pdf> (geraadpleegd op 9 april 2021).
- Plomp, Robert, 'De aanvaarding van homoseksuele relaties door orthodoxe christenen', <http://vromepraatjes.nl/faq-de-aanvaarding-van-homoseksuele-relaties-door-orthodoxe-christenen/> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Plomp, Robert, 'Orthodoxe christenen en homoseksualiteit: 6. het Bijbelse huwelijk', <http://vromepraatjes.nl/orthodoxe-christenen-en-homoseksualiteit-6-het-bijbelse-huwelijk/> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Steen, van der, Paul, 'Helsche boosheyt of grouwelijke zonde van sodomie', in: *Trouw* 28 februari 2014, online via <https://www.trouw.nl/nieuws/helsche-boosheyt-of-grouwelijke-zonde-van-sodomie~b1983622/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Suetonius, *Vitae Caesarum*. <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/home.html> (geraadpleegd op 3 november 2022).
- Wright, Tom, *Paulus voor iedereen: Romeinen deel 1* (Paulus voor iedereen). Franeker: Uitgeverij Van Wijnen, 2011.
- Wright, Tom, *Paulus voor iedereen: 1 Korintiërs* (Paulus voor iedereen). Franeker: Uitgeverij Van Wijnen, 2014.
- Zwiep, Arie, *Tussen tekst en lezer. Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek. Deel I: De vroege kerk tot Schleiermacher*. Amsterdam: VU University Press, 2009.
- Zwiep, Arie, *Tussen tekst en lezer. Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek. Deel II: van moderniteit naar postmoderniteit*. Amsterdam: VU University Press, 2013.